National Library of Canada
Bibliothèque nationale du Canada

Canadian Theses Service
Service des thèses canadiennes

Ottawa, Canada
K1A 0N4

NOTICE

The quality of this microform is heavily dependent upon the quality of the original thesis submitted for microfilming. Every effort has been made to ensure the highest quality of reproduction possible.

If pages are missing, contact the university which granted the degree.

Some pages may have indistinct print especially if the original pages were typed with a poor typewriter ribbon or if the university sent us an inferior photocopy.

Reproduction in full or in part of this microform is governed by the Canadian Copyright Act, R.S.C. 1970, c. C-30, and subsequent amendments.

AVIS

La qualité de cette microforme dépend grandement de la qualité de la thèse soumise au microfilmage. Nous avons tout fait pour assurer une qualité supérieure de reproduction.

S'il manque des pages, veuillez communiquer avec l'université qui a conféré le grade.

La qualité d'impression de certaines pages peut laisser à désirer, surtout si les pages originales ont été dactylographiées à l'aide d'un ruban usé ou si l'université nous a fait parvenir une photocopie de qualité inférieure.

La reproduction, même partielle, de cette microforme est soumise à la Loi canadienne sur le droit d'auteur, SRC 1970, c. C-30, et ses amendements subséquents.

Canada

NL-339 (r. 88/04) c

UNIVERSITY OF ALBERTA

ПЕРВИННІ ПРИЙМЕННИКИ РОДОВОГО, ЗНАХІДНОГО, ОРУДНОГО ТА МІСЦЕВОГО ВІДМІНКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ("PRIMARY PREPOSITIONS OF GENITIVE, ACCUSATIVE, INSTRUMENTAL AND DATIVE CASES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE")

by

NATALIA A. BURIANYK

(C)

A THESIS
SUBMITTED TO THE FACULTY OF GRADUATE STUDIES AND RESEARCH IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS FOR THE
DEGREE OF MASTER OF ARTS
IN
SLAVIC LINGUISTICS

DEPARTMENT OF SLAVIC AND EAST EUROPEAN STUDIES
EDMONTON, ALBERTA
SPRING, 1990

National Library of Canada
Bibliothèque nationale du Canada

Canadian Theses Service
Service des thèses canadiennes

Ottawa, Canada
K1A 0N4

The author has granted an irrevocable non-exclusive licence allowing the National Library of Canada to reproduce, loan, distribute or sell copies of his/her thesis by any means and in any form or format, making this thesis available to interested persons.

L'auteur a accordé une licence irrévocable et non exclusive permettant à la Bibliothèque nationale du Canada de reproduire, prêter, distribuer ou vendre des copies de sa thèse de quelque manière et sous quelque forme que ce soit pour mettre des exemplaires de cette thèse à la disposition des personnes intéressées.

The author retains ownership of the copyright in his/her thesis. Neither the thesis nor substantial extracts from it may be printed or otherwise reproduced without his/her permission.

L'auteur conserve la propriété du droit d'auteur qui protège sa thèse. Ni la thèse ni des extraits substantiels de celle-ci ne doivent être imprimés ou autrement reproduits sans son autorisation.

ISBN 0-315-60125-6

Canada

UNIVERSITY OF ALBERTA

RELEASE FORM

NAME OF AUTHOR: NATALIA A. BURIANYK

TITLE OF THESIS: ПЕРВИННІ ПРИЙМЕННИКИ РОДОВОГО, ЗНАХІДНОГО, ОРУДНОГО ТА МІСЦЕВОГО ВІДМІНКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ("PRIMARY PREPOSITIONS OF GENITIVE, ACCUSATIVE, INSTRUMENTAL AND LOCATIVE IN THE UKRAINIAN LANGUAGE")

DEGREE: MASTER OF ARTS IN SLAVIC LINGUISTICS

YEAR THIS DEGREE GRANTED: 1990

PERMISSION IS HEREBY GRANTED TO THE UNIVERSITY OF ALBERTA LIBRARY TO REPRODUCE SINGLE COPIES OF THIS THESIS AND TO LEND OR SELL SUCH COPIES FOR PRIVATE, SCHOLARLY OR SCIENTIFIC RESEARCH PURPOSES ONLY.

THE AUTHOR RESERVES OTHER PUBLICATION RIGHTS, AND NEITHER THE THESIS NOR EXTENSIVE EXTRACTS FROM IT MAY BE PRINTED OR OTHERWISE REPRODUCED WITHOUT THE AUTHOR'S WRITTEN PERMISSION.

#158 ROWHOUSE, MICHENER PARK
EDMONTON, ALBERTA
T6H 4M4

Date: April 12, 1990

UNIVERSITY OF ALBERTA

FACULTY OF GRADUATE STUDIES AND RESEARCH

THE UNDERSIGNED CERTIFY THEY HAVE READ, AND RECOMMEND TO THE FACULTY OF GRADUATE STUDIES AND RESEARCH FOR ACCEPTANCE, A THESIS ENTITLED „ПЕРВИННІ ПРИЙМЕННИКИ РОДОВОГО, ЗНАХІДНОГО, ОРУДНОГО ТА МІСЦЕВОГО ВІДМІНКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ" ("PRIMARY PREPOSITIONS OF GENITIVE, ACCUSATIVE, INSTRUMENTAL AND LOCATIVE CASES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE")
SUBMITTED BY NATALIA A. BURIANYK
IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
IN SLAVIC LINGUISTICS

A. Hornjatkevyč

A. Hornjatkevyč

T. Carlton

G. Kotovych

O. Tsiovkh

Date: April 6, 1990

DEDICATION

This work is devoted to my husband Michael, without whom this thesis would never have been written.

ABSTRACT

One of the main questions in the theory of prepositions in the Ukrainian language is that of the relations between cases and prepositions. Different linguists consider it in different ways. Some of them try to establish the connection between the case and the preposition according to their meaning, others ascribe certain meanings to cases, which, according to them, determine the use of appropriate prepositions.

This work is an attempt to contribute to a better understanding of the relations between cases and prepositions by examining the meanings of the primary prepositions of the Ukrainian language in four cases - Genitive, Accusative, Instrumental and Locative. All the meanings of the prepositions are divided into three principal groups - spatial, temporal and logical prepositions, and then considered from the point of view of their quantity, variety of meanings that they convey, and overall importance for the basic meanings conveyed by the case itself.

Prepositions of the respective cases are also examined in verbal word combinations (V + p + N). Attention is paid to the selection of verbs of motion in these combinations, as well as to the neutralization of the lexical meaning of the preposition in certain verbal word combinations.

As a result of the study, it was found that logical prepositions constitute the largest group and give the greatest

number of lexical meanings. Spatial prepositions, in spite of their small quantity, have an important impact on the meaning of temporal and logical prepositions. In many cases they transfer their meaning to temporal and logical prepositions. However, their influence is not total, since some of the prepositions do not have spatial meanings.

РЕЗЮМЕ

Одним із основних питань у теорії прийменників в українській мові є питання відношення між відмінками та прийменниками. Різні лінгвісти розглядають його по-різному. Деякі з них намагаються встановити зв'язок між відмінком та прийменником на основі їх значення, інші приписують відмінкам певні значення, які, на їх думку, визначають використання відповідних прийменників.

Дана праця є спробою зробити внесок у краще розуміння відношень між відмінками та прийменниками шляхом розгляду первинних прийменників української мови чотирьох відмінків – родового, знахідного, орудного та місцевого. Усі значення прийменників розділяються на три головні групи – просторові, часові та логічні, а потім розглядаються з погляду їхньої кількості, різноманітності значень, які вони передають, та важливості взагалі стосовно головних значень самого відмінка.

Прийменники відповідних відмінків також розглядаються в дієслівних словосполученнях (V + p + N). Увага приділяється вибору дієслів руху в цих словосполученнях, а також нейтралізації лексичного значення прийменників у певних дієслівних словосполученнях.

У результаті дослідження було виявлено, що логічні прийменники являють собою найбільшу групу і дають

найбільше число лексичних значень. Просторові прийменники, незважаючи на своє мале число, мають важливий вплив на значення часових і логічних прийменників. У багатьох випадках вони переносять своє значення на часові та логічні прийменники. Однак, їх вплив не має загального характеру, оскільки деякі прийменники не мають просторових значень.

ACKNOWLEDGEMENTS

I would like to acknowledge the contribution of my supervisor, Professor A. Hornjatkevyc.

Also I would like to thank Professors B. Medwidsky and O. Tsiovkh for their help and support.

ЗМІСТ

Розділ 1:	Вступ	1
Розділ 2:	Класифікація прийменників	4
Розділ 3:	Позиції прийменника та його лексичне значення	26
Розділ 4:	Прийменник і відмінок	
4.1.	Прийменники місцевого відмінка.	38
4.2.	Прийменники орудного відмінка	48
4.3.	Прийменники родового відмінка	58
4.4.	Прийменники знахідного відмінка	68
Розділ 5:	Дієслова та прийменники	77
Розділ 6:	Висновки	86
Бібліографія	.....	92
Додаток	.....	96

СПИСОК ТАБЛИЦЬ

Таблиця 1 Значення прийменників місцевого відмінка 96

Таблиця 2 Значення прийменників орудного відмінка 97

Таблиця 3 Значення прийменників родового відмінка 98

Таблиця 4 Значення прийменників знахідного відмінка 99

Таблиця 5 Значення прийменників за поділом на просторові (п), часові (ч) та логічні (л) 100

Таблиця 6 Прийменники, які вживаються з трьома та двома відмінками, та кількість значень, які вони передають з кожним 102

Таблиця 7 Прийменникові форми 103

РОЗДІЛ 1: ВСТУП

Дана праця присвячена передусім первинним прийменникам української мови. Прийменники – це службові слова, „... що разом з формами непрямих відмінків виражають залежність іменника чи його еквівалентів від інших слів у реченні, вказуючи на підрядні відношення між словами..." (Колодяжний, 1969:474).

Первинними прийменниками ця праця вважатиме прийменники, які являють собою семантично неподільні одиниці і які не утворені з якоїсь частини мови. Виходячи з цього формулювання, вторинними будуть вважатися прийменники, які походять з якоїсь частини мови або утворилися за рахунок сполучення первинних прийменників.

Оскільки існує ряд різних класифікацій прийменників, нижче будуть розглянуті найбільш типові з них. Крім класифікації прийменників за походженням, яка ділить прийменники на первинні та вторинні, буде розглянуто поділ прийменників за будовою.

У результаті цього поділу прийменники будуть розділені на три групи – прості, складні і складені. До простих ця праця відносить прийменники, що являють собою неподільні одиниці, які відносяться або не

відносяться до якоїсь частини мови. До складних відносяться прийменники, які являють собою одне слово, яке можна поділити на складові частини. До складених відносяться прийменникові комплекси, що складаються з двох або більше слів.

Матиме також місце розгляд прийменників за кількістю відмінків, з якими вони вживаються, а також поділ прийменників за значенням, принципи такого поділу і значення його для кращого розуміння їх функціонування.

Серед головних проблем, пов'язаних з існуванням прийменників, є існування/втрата їх лексичного значення. На відміну від іменників, дієслів і т.д., тобто повнозначних слів, прийменники позбавлені номінативної функції. Їх значення передається тільки у сполученні з іншими словами. Саме ця своєрідність прийменників викликала відмінність у поглядах стосовно наявності у них лексичного значення.

Під лексичним значенням прийменників ця праця розуміє їх здатність передавати певну семантику, уточнюючи відношення, які передаються повнозначними словами. Ці уточнення мають настільки важливе значення, що навіть при однаковій функції прийменника (наприклад, просторова) та при використанні однакового відмінка (наприклад, місцевий), лексичне значення буде різним. Наприклад: Книжка *на* столі. Книжка *в* столі.

Важливе значення у розумінні функціонування прийменника має питання про взаємовідношення відмінка і прийменника та значення, що передаються за їх допомогою. Дана праця розгляне використання первинних прийменників з родовим, знахідним, орудним та місцевим відмінками. Значення, що передаються цими відмінками будуть розділені на три категорії: просторові, часові та логічні (логічні значення – усі значення, крім просторових та часових, здебільшого абстрактні значення). Буде підраховано процентне відношення кожної з трьох груп у системі значень кожного відмінка, а також будуть розглянуті семантичні відношення, які передаються кожною групою, та їх вплив на визначення загального значення відмінка.

Оскільки дієслова відіграють важливу роль у граматичній та семантичній системі української мови, будуть розглянуті дієслівні прийменникові конструкції типу V + p + N. Увага звертатиметься на вплив дієслів на вжиток прийменників та перетворення деяких прийменників на дієслівні післяслівники з нейтралізацією їх лексичного значення.

РОЗДІЛ 2: КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИЙМЕННИКІВ

Прийменники в українській мові класифікуються за різними параметрами: за походженням, за морфологічною будовою, за значенням та за кількістю відмінків, з якими вони вживаються.

Розглянемо першу класифікацію – за походженням. Більшість граматистів виділяє тут дві категорії прийменників – первинні та вторинні. Первинними вважаються прийменники давнього походження, які не асоціюються з певними словами. (Дана праця до первинних відносить прийменники, які являють собою семантично неподільні одиниці і які не утворені з якоїсь частини мови). Розходжень у поглядах стосовно цього формулювання не спостерігається. Розбіжності починають траплятися, коли подаються приклади первинних прийменників.

У той час як Колодяжний (1969:476–7), Жовтобрюх (1984:186–7) та Вихованець (1980:62–3) вважають первинними такі прийменники, як „над", „по", „за", „із–за", „задля", Ющук (191) та Івченко (432–3) вважають первинними тільки „над", „по" та „за", а „попід", „із–за" та „задля" – вторинними.

Що стосується вторинних прийменників, усі граматисти погоджуються з тим, що вони з'явилися

пізніше від первинних, на вищій стадії мислення людини, і що вони виражають складні відношення між повнозначними словами у реченні. (До вторинних дана праця відносить прийменники, які утворилися з якоїсь частини мови або за рахунок сполучення первинних прийменників).

Вихованець (1982), Жовтобрюх, Колодяжний ділять вторинні прийменники на три групи – відіменні, відприслівникові та віддієслівні. Основою цієї класифікації є те, що всі ці прийменники походять від повнозначних слів, тобто, від іменників, прислівників та дієслів.

Так, „кінець", „коло", „край" є відіменними прийменниками, „близько", „навколо", „побіч" – відприслівниковими, а „завдяки" – віддієслівним прийменником.

Однак, Ющук (191), наприклад, класифікує прийменники таким чином: первинні, вторинні, відприслівникові, відіменникові та віддієслівні. Останні три не входять у категорію вторинних прийменників, як це бачимо вище, а виділені в окремі три групи. Звідси, вторинними Ющук називає такі прийменники, як „заради", „задля", „попід", які у попередніх авторів відносяться до первинних.

Оскільки віддієслівні прийменники не являють собою великої групи, деякі граматисти (Матвіяс, Івченко) зовсім їх не згадують у своїх класифікаціях. Вони називають

тільки відіменні та прислівникові прийменники.

За будовою прийменники поділяються на три групи – прості, складні та складені (або прийменникові словосполучення). До простих відносяться прийменники, які являють собою неподільні одиниці, і які відносяться або не відносяться до якоїсь частини мови. До складних відносяться прийменники, що складаються з одного слова, яке можна поділити на складові частини. До складених відносяться прийменникові комплекси. які складаються з одного або більше слів.

Таким чином, прийменники „на", „під", „до" відносяться до простих, „із–за", „попід", „задля" – до складних, а „відповідно до", „згідно з" та „незважаючи на" – до складених. Істотних розходжень у поглядах стосовно цієї класифікації не спостерігається.

Вище були розглянуті класифікації прийменників за походженням і за будовою, які більшістю граматистів трактуються окремо. Хотілося б звернути увагу на класифікації Ковалева та Синявського, які об'єднали обидва вищезгаданих параметри в один.

Ковалів (72–3) ділить прийменники на прості і складені. До простих він відносить прийменники, які здавна вживаються в українській мові, наприклад: „без", „біля", „до", „у", „за", а також ті, що утворилися з інших частин мови, у більшості випадків – від іменників та

прислівників, наприклад: «коло", «недалеко", «кінець" і т.д.

До складених Ковалів відносить прийменники, які утворилися з простих і які зберігають лексичне значення другої частини. Прикладом можуть бути такі прийменники, як: «поміж", «задля", «з–над".

Синявський (260–78) ділить усі прийменники на три групи: прості, складні та вивідні. До простих він відносить прийменники типу «до", «на", «за", до складних – типу «з–над", , «проміж", «посеред", а до вивідних – ті, що походять з інших слів, наприклад: «назад", «край", «довкола".

Обидва автори не включають до своїх класифікацій прийменники, які деякі граматисти називають прийменниковими словосполученнями.

Таким чином, маємо 5 класифікацій прийменників, які включають аспекти походження та будови. Нехай класифікація, пропонована Колодяжним, Жовтобрюхом та Вихованцем буде класифікацією 1, Івченком – класифікацією 2, Ющуком – класифікацією 3, Ковалевим – класифікацією 4 та Синявським – класифікацією 5.

Проілюструємо, як це практично виглядає.

Класифікація 1

<u>За походженням</u>: 1). первинні (на, до, за, із–за, задля, попід)

2). вторинні:

– відіменні (край, коло)

– віддієслівні (завдяки, включаючи)

– відприслівникові (близько, навколо)

За будовою: 1) прості (на, до, край, коло)

2) складні (із–за, задля, попід)

3) складені (відповідно до, незважаючи на)

Класифікація 2

За походженням: 1) первинні (на, до за)

2) вторинні (із–за, задля, попід; коло, край – відіменні; близько, навколо – прислівникові)

За будовою: 1) прості (на, до, край, коло)

2) складні (із–за, задля, попід)

3) складені (відповідно до, незважаючи на)

Класифікація 3

За походженням: 1) первинні (на, до за)

2) вторинні (із–за, задля, попід)

3) відприслівникові (близько, навколо)
4) відіменникові (коло, край)
5) віддієслівні (завдяки, виключаючи)

За будовою:
1) прості (на, до, коло, край)
2) складні (із–за, задля, попід)
3) складені (відповідно до, незважаючи на)

Класифікація 4

1) прості (на, до, коло, недалеко)
2) складені (із–за, задля, попід)

Класифікація 5

1). прості (на, до, за)
2). складні (із–за, задля, попід)
3). вивідні (коло, край, близько)

Класифікація Колодяжного, Жовтобрюха та Вихованця є найбільш повною, оскільки вона включила усі види прийменників. Однак, віднесення таких прийменників, як *із–за, задля, попід* до первинних не приймаємо згідно з раніше визначеною дефініцією первинних прийменників. Ці прийменники розглядатимемо

як вторинні.

Класифікація Івченка у цьому розумінні приймається нами більше, відносячи вищеназвані прийменники до вторинних. Недоліком класифікації є те, що вона зовсім не називає цих прийменників, даючи тільки їх приклади. Іншим недоліком класифікації є те, що вона не включила віддієслівні прийменники, які хоча і не є численними в українській мові, але все ж таки існують.

Класифікація Ющука також відносить *із–за, задля, попід* до вторинних, але виділяє відприслівникові, відіменникові та віддієслівні прийменники в окремі групи. Ми не приймаємо цієї класифікації згідно з нашою дефініцією вторинних прийменників, які можуть походити з якоїсь частини мови. Отже, оскільки відприслівникові прийменники походять від прислівників, відіменникові – від іменників, а віддієслівні – від дієслів, ми розглядаємо їх як види вторинних прийменників.

Що стосується класифікацій Ковалева та Синявського, вони не виглядають переконливими, оскільки, як було зазначено вище, об'єднали в собі два параметри – поділ прийменників за походженням та за будовою, які розглядаються окремо в інших класифікаціях.

Отже, розглядаючи поділ прийменників за походженням, приймаємо за основу класифікацію Івченка з певними модифікаціями. Назвемо прийменники *із–за, задля, попід* відпервинними (оскільки вони утворилися

від первинних прийменників) і додамо до класифікації віддієслівні прийменники. Тепер класифікація прийменників за походженням виглядатиме так:

1) первинні (на, до, за)

2) вторинні:

– відпервинні (із–за, задля, попід)

– відіменні (коло, край)

– відприслівникові (близько, навколо)

– віддієслівні (завдяки, включаючи)

Варто звернути увагу на 2–й приклад віддієслівного прийменника, а саме – на *включаючи*. Усі автори, які зазначили у своїх класифікаціях віддієслівні прийменники, дали його як приклад. Однак, розглядання *включаючи* як прийменника досить проблематичне. Нижче спробуємо довести, що це не прийменник, а дієприслівник.

Не викликає сумніву, що чисто графічно це – дієприслівникова форма теперішнього часу (яка утворюється від третьої особи множини теперішнього часу за допомогою суфікса *–чи*, наприклад, *пишучи, читаючи, кажучи*).

У конструкції *включаючи* + іменник (а саме така конструкція може продемонструвати вживання *включаючи* як прийменника, якщо це в дійсності прийменник) іменник вживається у знахідному відмінку. Оскільки *включаючи* було утворене від перехідного дієслова, а

синтаксичною ознакою перехідних дієслів є їх здатність поєднуватися з іменниками у формі знахідного відмінка, виникає питання: чим *включаючи* відрізняється від інших дієприслівників теперішнього часу, утворених від перехідних дієслів?

Для прикладу візьмемо перехідні дієслова *опрацьовувати* та *розуміти* і утворимо від них дієприслівники теперішнього часу, які відповідно будуть *опрацьовуючи* та *розуміючи*. Використавши їх у конструкціях, матимемо такі приклади:

опрацьовуючи матеріал
розуміючи матеріал
включаючи матеріал

А тепер подивимося, як ці кострукції функціонують у реченні, і чи вони синтаксично подібні.

Регулярно опрацьовуючи матеріал, він звільняв себе від зайвої праці в кінці семестру.

Розуміючи матеріал, він міг тепер написати добру доповідь.

Включаючи матеріал, вони скорочували кількість складових частин проекту.

В усіх вищенаведених прикладах дієприслівники разом із іменником „матеріал" створювали дієприслівникові звороти, які на письмі відділяються від решти речення комою. Оскільки дієприслівники теперішнього часу можуть означати включення або

одночасність, при дальшому розгляді вищенаведених прикладів бачимо, що всі вони мають значення включення. Отже, вони функціонують в морфологічно та синтаксично подібних конструкціях.

Іншим кроком для доведення вищезгаданого твердження буде використання *виключаючи, розуміючи, опрацьовуючи* в тому самому реченні, де варіантами будуть саме ці дієприслівники.

Включаючи дисерацію, вони могли належно її критикувати.

Розуміючи дисертацію, вони могли належно її критикувати.

Опрацьовуючи дисертацію, вони могли належно її критикувати.

Як бачимо, морфологічно та синтаксично перші три слова виконують однакову функцію. Утворені від перехідних дієслів, вони вживаються з іменниками знахідного відмінка, утворюючи з ними дієприслівникові звороти. Твердження про те, що *виключаючи* є прийменник, веде до іншого твердження, а саме – *розуміючи* та *опрацьовуючи* також відносяться до категоріїї віддієслівних прийменників, оскільки вони демонструють однакове функціонування в однаковому контексті.

Треба відзначити, що оскільки віднесення *розуміючи*

та *опрацьовуючи* до дієприслівників не ставиться під сумнів, то віднесення *виключаючи* до категорії прийменників не виглядає переконливим.

Щодо класифікації прийменників за будовою, приймається класифікація, з якою вийшли усі вищезазначені автори, крім Ковалева та Синявського. Виглядає вона так:

1). прості (на, до, край, коло)

2). складні (із–за, задля, попід)

3). складені (відповідно до, незважаючи на)

Із лексичним значенням прийменників тісно пов'язаний їх поділ на багатозначні та небагатозначні. Колодяжний (1960:23) відмічає багатозначність первинних прийменників, підкреслюючи, що не всі вони передають багатозначність в однаковій мірі.

Так, прийменники *на*, *в*, *з*, *за*, *від* передають багато значень та відтінків, у той час як *без*, *крізь*, *крім*, *об* виражають лише декілька функцій. До небагатозначних прийменників відносяться іменникові, дієслівні та прислівникові, а також прийменникові словосполучення типу *незалежно від*, *в напрямку до*, *у зв'язку з* та інші.

Природно, що чим багатозначніший прийменник, тим більше число відмінків, з якими він може вживатися. Звідси, поділ прийменників на групи, які можуть

вживатися з одним, двома або трьома відмінками.

До прийменників, які вживаються тільки з одним відмінком, належать *без, біля, від, для, до, з–за, з–під, крізь, при, про, проти, серед, навколо, назустріч* та інші, з двома відмінками – *на, над, перед, під, по, поза, о(об),* з трьома – *в(у), з, за, між.*

Поділ прийменників за лексичним значенням відбиває різні аспекти підходу до цього питання різними граматистами. У той час як Іваненко (1981), Івченко, Синявський, Леонова називають лише деякі, головні, на їх думку, значення прийменників; Шерех та Жовтобрюх дають більш повні списки основних значень; Колодяжний дає цілий ряд значень, а потім виділяє головні групи; Вихованець (80) ділить прийменники на три основні групи, кожна з яких має багато значень та відтінків.

Розглянемо детальніше класифікації прийменників за значенням.

Івченко (432) подає такі головні значення прийменників: просторові, часові, причини, умовні, обмежувальні.

Леонова (247–8) називає просторові, часові, причинові, темпоральні, об'єктні та обставинні прийменники.

На відміну від вищезгаданих авторів, Синявський (260–76) не виділяє окремих груп прийменників за значенням, але, аналізуючи значення простих

прийменників, називає такі важливі категорії семантики, як місце, рух (які можна було б об'єднати в одну категорію – просторові відношення), призначення, час, об'єкт, приналежність.

Серед головних значень прийменників Іваненко (1981:21) виділяє просторові, часові, причини, мети, способу дії, допусту, умови. Ми ще повернемося до класифікації Іваненко, оскільки вона пропонує цікаву систему підкласифікації деяких значень прийменників.

Якщо вищезгадані граматисти давали в середньому шість головних класифікацій прийменників за значенням, Жовтобрюх і Шерех дали відповідно десять та чотирнадцять значень. У своїй класифікації Жовтобрюх виділив такі значення: просторові, часові, мети, причини, способу дії, об'єктні, кількісні, стану, порівняння, означальні. Ще детальнішу класифікацію дав Шерех, поділивши прийменники на просторові, часові, підстави, мети руху, призначення, допустові, ознаки, говоріння та думання, приблизності, матеріалу, супроводу, межі, розподільчі, стосунку.

Щодо Колодяжного, то на відміну від попередніх авторів, які подавали або основні, на їх думку, значення, або усі можливі значення, він подає широкий ряд різних лексичних значень прийменників а потім звужує їх до п'яти головних груп.

Колодяжний спочатку перераховує можливі значення прийменника, виділяючи такі групи: місцеві, просторові; часові; способу дії; причини; мети і каслідку; допустові; відношення, що означають перебування у певній якості, сутності або перехід в інший стан; якісні, відносні відношення; відношення кількості, міри і ступеня; присвійні; об'єктні; а потім детально зупиняється на найголовніших з його точки зору групах – просторових, причинових, часових, мети, кількісних та обставинних прийменниках.

З вищесказаного видно, що просторове і часове значення займають відповідно перше і друге місце у класифікаціях прийменників за лексичним значенням. У цьому розходжень не спостерігається. Інші значення даються різними граматистами за різним порядком, хоча треба відзначити, що значення причини та мети у більшості класифікацій слідують за просторовим та часовим значенням.

Спробою звузити лексичне значення прийменника до трьох основних аспектів можна назвати класифікацію, запропоновану Вихованцем (1980).

Виділяючи контактність і дистантність як основне семантичне протиставлення української мови (1980:198), а також такі ознаки, як можливість чи неможливість передавати інше протиставлення – динамічність і статичність, ознаку тривалості та логічного зв'язку явищ,

Вихованець ділить прийменники на три групи – просторові, темпоральні (або, користуючись термінологією попередніх авторів, часові) та логічні (1980:199). Потім, всередині цих груп, він виділяє підгрупи, які передають певні аспекти головного лексичного значення групи.

Просторові прийменники займають у Вихованця найбільшу групу, об'єднуючи 137 прийменників. Усі вони діляться на дві групи – локальні і динамічні, які, у свою чергу, діляться ще на дві групи – контактні та дистантні.

У той час як контактні прийменники статичної локалізації передають невелику кількість лексичних значень, дистантні прийменники статичної локалізації мають більше значень і більш розгалужені. „Можна виділити п'ять видів дистантної локалізації щодо просторового орієнтира: 1). загальну дистантну локалізацію; 2). локалізацію за ознакою близькості–віддаленості; 3). локалізацію по колу; 4). локалізацію між просторовими орієнтирами; 5). локалізацію щодо горизонтальної або вертикальної осі". (1980:203–4)

Треба відмітити, що кожне із зазначених значень передається цілим рядом прийменників, які відображають певні сторони певного головного значення.

Динамічні прийменники, як і локальні, діляться на контактні та дистантні. Кожна з цих груп має свій ряд значень.

„Контактні динамічні прийменники виражають рух у внутрішню частину предмета (*всередину*), рух у центральну частину внутрішніх меж предмета або його поверхні (*насеред*), локалізацію кінцевої точки руху далі від початкових внутрішніх меж предмета (*вглиб*), вихідну точку руху, розташовану всередині предмета (*зсередини*). Дистантні динамічні прийменники позначають загальний напрямок руху до предмета (*у бік, у напрямі, у напрямку*), загальний напрямок руху від предмета (*з боку*), рух до місця перед предметом (*наперед*) і рух до місця за предметом (*назад*)". (1980:211)

Вихованець вважає, що просторові прийменники, на відміну від темпоральних та логічних, мають широку диференціацію значень та значиннєвих відтінків. (1980:213)

„Просторові прийменники з–поміж інших семантичних типів прийменників вирізняються тим, що поєднуються тільки з конкретними іменниками, тобто назвами предметів або речовин. Назви предметів і речовин входять у прийменникову просторову підсистему завдяки своїм просторовим параметрам – об'єму, поверхні, довжини, ширини тощо." (1980:214–5)

Оскільки для просторових прийменників характерно сполучатися з іменниками конкретного значення, їх сполучення з іменниками абстрактного значення приводить до того, що абстрактні іменники у просторових функціях

набувають ознак конкретних іменників. (1980:215)

Темпоральні та логічні прийменники, маючи спільні риси з просторовими прийменниками, як, наприклад, основне семантичне протиставлення – контактність–дистантність, відрізняються від них такими рисами, як „втратою можливості пов'язуватися з ознакою динамічності, наявністю додаткових семантичних протиставлень, меншою кількістю компонентів і їх семантичною диференціацією" і т.д. (1980:215)

Основним семантичним протиставленням темпоральних прийменників Вихованець вважає одночасність–різночасність явищ. Другим за значенням протиставленням є означена тривалість – неозначена тривалість, тобто заповненість – незаповненість часового відрізка.

При порівнянні темпоральних прийменників з просторовими треба відмітити, що їх менше за кількістю (Вихованець:1980 називає 38 часових прийменників), і вони мають менше значень.

Говорячи про темпоральні прийменники, Вихованець подає засоби вираження їх головних лексичних значень – одночасності та різночасності. Характеризуючи форми вираження одночасності, він підкреслює, що в них найвиразніше реалізується друге семантичне протиставлення темпоральних прийменників – неозначена

тривалість–означена тривалість.

Засоби вираження різночасності Вихованець ділить на дві підгрупи – часової попередності та часової наступності. Тут він звертає увагу на те, що семантичне протиставлення неозначена тривалість–означена тривалість у групі форм часової наступності здійснюється менше у порівнянні з засобами позначення одночасності.

„Логічні прийменники становлять відмінний від просторових і темпоральних прийменників семантичний тип. Вони об'єднуються з попередніми типами за семантичною ознакою контактності–дистантності і розрізняються додатковими семантичними ознаками. Ознака контактність–дистантність модифікується в них в ознаку одночасність–різночасність, в чому виявляється найближча їх співвідносність з темпоральними прийменниками. Саме на семантичному субстраті темпоральності сформувалися логічні прийменники. Крім того, логічні прийменники виражають притаманні тільки їм різновиди логічного зв'язку між явищами – відношення причини, мети, умови, відповідності, допустові відношення тощо". (1980:221–2)

Вихованець називає 46 логічних прийменників, а також лексичні значення, які вони передають. Серед основних значень він називає значення причини, мети, обумовленості та мотивації явищ, допусту, відповідності, невідповідності та підстави.

Хоча Іваненко (1981) у своїй класифікації прийменників виділила більше семантичних груп, ніж Вихованець (1980), цікаво порівняти її підхід до прийменникових конструкцій, що виражають просторові та часові відношення з підходом Вихованця.

Говорячи про просторові прийменники, Іваненко підкреслює, що вони можуть передавати статичне або динамічне відношення предмета до об'єкта–орієнтира, а також дистантне або контактне місцеперебування чи переміщення предметів стосовно інших предметів. (1981:30)

Прийменникові конструкції передають цілий ряд співвідношень дії до просторового об'єкта, які „протиставляються між собою за двома найголовнішими диференційними ознаками – відношенням предмета до його місцеперебування чи переміщення та за відношенням категорії місцеперебування або переміщення до предмета–орієнтира". (1981:31)

За першою ознакою Іваненко називає категорії місця, шляху, кінцевого й вихідного пунктів переміщення, а за другою ознакою – ті ж самі ознаки, тобто ознаки першого протиставлення, але розбиті на підгрупи, які передають різні значення зв'язків місцеперебування чи переміщення з предметом–орієнтиром. (1981:31)

Як бачимо, Іваненко називає обидва протиставлення просторових прийменників, названі Вихованцем

(контактність–дистантність та статичність–динамічність), але, на відміну від нього, не виділяє, яке з них основне. Не дивлячись на це, аналіз конструкцій з просторовими прийменниками проходить у тісному зв'язку з протиставленням контактність–дистантність. Як найголовніше протиставлення часових відношень, Іваненко виділяє одночасність – різночасність. Іншим важливим протиставленням є заповненість–незаповненість дією часового проміжка. Саме на цьому Вихованець зупиняється, говорячи про протиставлення часових відношень прийменників (треба підкреслити, що протиставлення заповненість–незаповненість дією виступає у Вихованця також під назвою означена тривалість–неозначена тривалість).

Крім вищеназваних, Іваненко подає ще одне важливе протиставлення – повторюваність–неповторюваність – і відмічає обмеженість–необмеженість як інше можливе протиставлення.

У той час як Вихованець ділить засоби вираження різночасності (у протиставленні одночасність–різночасність) на дві підгрупи – часової попередності та часової наступності, Іваненко виділяє три підгрупи – передчас, післячас, проміжний час. Щодо конструкцій, які позначають час, не цілком заповнений дією (у протиставленні заповненість–незаповненість дією), Іваненко

розмежовує їх на неточний, точний і приблизний передчас або післячас.

Порівнюючи часові та просторові прийменники, як Іваненко, так і Вихованець підкреслюють, що вони мають тільки одне спільне протиставлення: дистантність – контактність. Іваненко відмічає, що з протиставленням дистантності чи контактності розташування чи переміщення „асоціюється найголовніше протиставлення темпоральних відношень – різночасність і одночасність реалізації дії щодо часового відрізка". (1981:133)

Із усіх вищеподаних класифікацій прийменників за лексичним значенням найзручнішою виглядає класифікація Вихованця. Як було видно, кожний із граматистів виходив із певним, індивідуально визначеним числом значень. Єдиною спільною частиною усіх класифікацій було те, що перші два значення – просторове і часове – згадувалися на відповідно першому та другому місці.

На відміну від просторових та часових прийменників, більшість яких зберігає своє первинне значення, група логічних прийменників (за системою Вихованця) об'єднує прийменники різних значень, в більшості випадків абстрактних. Про це говорить сама назва групи – „логічні". У багатьох випадках логічні прийменники втратили своє основне лексичне значення і виступають тільки як показники синтаксичних відносин у реченні. Звідси – помітне число прийменникових конструкцій із

вживанням логічних прийменників.

Поділ прийменників за лексичним значенням на три групи – просторові, часові та логічні – дає можливість сконцетрувати увагу на найважливіших значеннях прийменників і спрощує дослідження в галузі їх аналізу та використання.

РОЗДІЛ 3: ПОЗИЦІЇ ПРИЙМЕННИКА ТА ЙОГО ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Прийменники не тільки передають різні сематичні відношення – просторові, часові, мети і т.д., вони також вказують на синтаксичні зв'язки між членами речення (Колодяжний,1969:475).

Колодяжний відмічає, що у „конструкціях з певними відмінковими формами іменників або їх еквівалентів прийменники виражають відношення між предметами чи відношення ознаки (статичної або динамічної) до предметів, тобто вказують на синтаксичні зв'язки між керуючим і керованим словом у реченні" (1969:474). Таким чином, у словосполученні *під'їхав до воріт* керуючим словом є дієслово, у *відро з водою* – іменник, у *червоний від сонця* – прикметник, а у *недалеко від Києва* – прислівник.

Керуючими словами, крім вищеназваних, можуть також виступати займенник та числівник.

„У ролі керованих слів можуть виступати іменники *(трава на сіно)*, займенники *(хтось із вас...)*, субстантивовані прикметники *(найкращі з кращих)*, сполучення іменника з узгодженим означенням *(повернувся на цьому тижні, на третій рік)* тощо". (1969:474)

Колодяжний подає таку схему, що відображує зв'язок прийменників з іншими частинами мови:

КЕРУЮЧІ СЛОВА		КЕРОВАНІ СЛОВА
дієслово		іменник
іменник		займенник
прикметник	прийменник	
займенник		субстантивований прикметник
числівник		словосполучення
прислівник		

Ятель також підкреслює здатність прийменників входити до складу всіх основних типів словосполучень: дієслівних /V + p + S/, іменникових /S + p + S/, прикметникових /A + p + S/, займенникових /P + p + S/, числівникових /N + p + S/ та прислівникових /Adv + p + S/. (249)

Прийменник має різне відношення до керуючих та керованих слів. Інколи він має тісніші зв'язки з керуючим словом *(чекати на іспит)*, а інколи – з керованим *(прийти на світанку)*.

Петік (275) відмічає, що коли керуючим словом виступає іменник, тоді прийменник у більшості випадків допомагає виражати атрибутивні відношення (наприклад: *дівчина з косою, кімната для малят)*, і рідше – об'єктні відношення (наприклад: *інтерес до науки)*.

Коли ж керуючим словом виступає займенник, прикметник, дієприкметник або числівник, то форма, керована за допомогою прикметника, звичайно об'єднується з керуючим словом і являє собою один член речення (наприклад: *хтось із них, рожевий від сонця).*

Питання семантико–граматичної позиції прийменника займає важливе значення у Вихованця (1980), який пов'язує позицію прийменника з його первинними та вторинними функціями (первинні – функції, які передають типове використання прийменника, вторинні – при яких відбувається нейтралізація прийменника). Тут важлива роль приділяється взаємовідношенню прийменника та відмінка у складі прийменниково–відмінкової форми.

Вихованець виділяє внутрішні та зовнішні позиції прийменника. До внутрішніх він відносить три позиції: присубстантивну, "...де прийменниково–відмінкова форма стає аналітичним прислівником" (69), наприклад: *Ти після слів стаєш іще рідніше.*(В.Сосюра); післядієслівну, "...де прийменник, роз'єднаний із субстантивом, зрощується з дієсловом" (69), наприклад: *Люди, що відрікаються від своєї Батьківщини, відрікаються тим самим і від свого сумління.* (Я.Галан); та принумеральну або причислівникову, "...де прийменник, від'єднавшись від субстантива, стає кількісним модифікатором числівника" (69–70), наприклад: *Біля сотні озброєних мисливців–*

старовірів товпиться коло тайгової дзвіниці. (О.Довженко).

Серед зовнішніх позицій Вихованець виділяє такі: у складі предикативного комплексу (з дієсловами типу *бути, перебувати*), наприклад: *Я сам перебував на багатьох фронтах від першого до останнього пострілу.* (В.Логвиненко), детермінантну або периферійну позицію речення, наприклад: *Від хвилювання він навіть почав затинатись.* (П.Панч), центральну позицію речення, наприклад: *Він був у мене за головного помічника.* (Ю.Збанацький), напівперифериійну: *Він ступив у сад.* (Є.Гуцало), периферійну: *І трудимось теж на совість.* (О.Гончар) та центральну позицію словосполучення: *Дітям спече ще й по маленькій присоленій паляничці...* (Ю.Мельничук), позицію у складі опорного компонента словосполучення: *Не гнівайся на свого сина.* (П.Тичина).

Вихованець стверджує, що тільки в певних позиціях відображається типове значення прийменника. Так із внутрішніх позицій він виділяє присубстантивну, де прийменник виконує своє типове функціональне призначення, а із зовнішніх – у складі предикативного комплексу речення, детермінантну позицію речення, напівперифериійну та периферійну позиції дієслівних словосполучень. В інших позиціях, на думку Вихованця, відбувається нейтралізація прийменникових ознак.

Говорячи про лексичну самостійність прийменників, можна стверджувати, що вони її ще не втратили.

Звичайно, тут іде певне розшарування прийменників, оскільки в той час, як одні повністю зберігають своє лексичне значення, другі послаблюють його в певних сферах вжитку, а інколи й зовсім його втрачають. (Колодяжний:17).

Щоб продемонструвати ступінь граматичної абстрагованості прийменників, Колодяжний дав приклади вжитку прийменника *на* в різних конструкціях. У багатьох випадках *на* зберігає своє лексичне значення, але в такому сполученні, як, наприклад, *чекати на кого*, воно втрачається, і прийменник починає відігравати чисто граматичну функцію.

У зв'язку з цим варто згадати поділ прийменників Виноградовим на слабкі та сильні. Сильними Виноградов вважає прийменники, які зберігають своє лексичне значення, а слабкими – ті, що принаймні в деяких синтаксичних сполуках, втрачають лексичне значення і передають чисто граматичне відмінкове відношення. (678–9)

Деякі граматисти заперечують існування лексичного значення у прийменників. Так Леонова стверджує: «Виконуючи релятивну функцію, прийменник актуалізує повнозначні слова не як лексичні, а як граматичні одиниці (що поєднуються у словосполучення й речення й відповідно до цього одержують морфологічне оформлення

при абстрагуванні від лексичного значення), залишаючись при цьому завжди рівними собі. Через те прийменник не має лексичного значення, а є показником граматичних значень інших слів". (248)

На відсутність лексичного значення у прийменників наголошує також і Вихованець (1980). Називаючи прийменники аналітично-синтаксичними морфемами, він виводить їх головну функцію – передавати семантику відношень між різними синтаксичними одиницями (словом, реченням, словосполученням тощо) (1980:16). Оскільки прийменники позбавлені лексичного значення, у зв'язку з цим, на думку Вихованця, треба розглядати їх семантичні особливості не в лексичній, а синтаксичній системі мови (17).

Хоча функціональною особливістю прийменника і є виражати граматичні зв'язки у реченні, але зовсім позбавляти його лексичного значення не можна. Такі прийменники, як *до, під, для, перед, крім, між, при* майже повністю зберігають своє лексичне значення. Тому вибір одного з цих прийменників для певного контексту не буде зумовлюватися тільки чисто граматичним підходом.

Наведемо приклад. У реченнях *Я пишу листа до Галини* та *Я пишу листа для Галини* прийменники *до* і *для* вимагають родового відмінка. Тобто, граматичне значення, яке вони передають, однакове. У той же час їх

лексичне значення різне, і зміна одного прийменника на інший викликала б зміну усього значення речення.

Ще один приклад. Головне лексичне значення прийменника „без" – відсутність. Користуючись вищенаведеним поділом прийменників Виноградовим на сильні та слабкі, назвемо цей прийменник сильним, оскільки у різних конструкціях він зберігає своє основне значення, надаючи тільки деякі нюанси. Наприклад:

Іван йде до університету <u>без</u> книжки. (відсутність)

Дівчата говорили <u>без</u> упину. (безперервна дія)

Вони зайшли до хати не <u>без</u> надії. (неповне, обмежене твердження)

Вищенаведені приклади показують повне збереження лексичного значення прийменника *без*, що говорить про його лексичну самостійність. У той час, як, скажімо, прийменник *на* може бути як лексично самостійним *(книжка на столі)*, так і лексично залежним *(Син чекає на маму)*.

Говорячи про відсутність лексичного значення у прийменників, Вихованець (1980) цитував Виноградова стосовно відсутності номінативної функції у службових слів і серед них – прийменника. Цікаво, що сам Виноградов, визнаючи відсутність предметної віднесеності у прийменників, не заперечує існування у них лексичного значення. Він підкреслює, що прийменники ще не стали відмінковими префіксами, і що вони ще здатні

безпосередньо виражати обставинні відносини. (677)

Ще одним аргументом на користь існування лексичного значення прийменників може бути те, що частина їх утворилася від іменників, прислівників, дієслів (відіменникові, відприслівникові, віддієслівні), а, як відомо, вищеназвані частини мови мають лексичне значення і виповнюють номінативну функцію. Отже, не можна твердити, що „близько", наприклад, має лексичне значення тільки як прислівник, але не має лексичного значення, будучи прийменником.

Говорячи про лексичну вагомість прийменників, Колодяжний (1960:16) згадує етимологічні дослідження, які вказують, що й такі прості первинні прийменники, як, наприклад, *на* та *від* утворилися від повнозначних слів. Це ще раз підкреслює наявність у них лексичного значення і заперечує підхід до прийменників як морфем (Вихованець, 1980:59), а не слів.

Відмінності між лексичним та граматичним значенням прийменників досить помітні. Виноградов відмічав, що з одного боку прийменники наближаються до прислівників, а з другого боку — до препозитивних флексій іменників або до „післяіменників" дієслова. Тут може статися втрата лексичного значення, і прийменники „стають формальними, морфологічними показниками синтаксичних зв'язків дієслова". (678)

Цитуючи К.С.Аксакова, Виноградов проводить думку, що значення прийменника має характер натяку, який стає ясним тільки у використанні з певним відмінком. Оскільки прийменник несе в собі значення, можна вивести можливість його використання з тим чи іншим відмінком. (678)

Говорячи про прийменники в українській мові, ми в першу чергу маємо на увазі прийменники родового, знахідного, орудного та місцевого відмінків, оскільки кличний, називний та давальний відмінки, за невеликими винятками, не є прийменниковими відмінками. (Прийменниковими відмінками ця праця вважає відмінки, які керуються первинними прийменниками, оскільки вона розглядає тільки первинні прийменники).

Так кличний відмінок не керується прийменниками. Вжиток прийменника у фразі „Що ти за сило єси!" (П.Тичина) – являє собою рідкий виняток. Це саме можна сказати і про називний відмінок, який, за винятком фрази типу „Що то *за* ... (книжка, хлопець, крісло і т.д.)?", де *за* виступає прийменником і керує називним відмінком, не керується прийменниками.

Щодо давального відмінка, єдиним „старим", тобто первинним, прийменником тут виступає архаїчне *к* з дуже вузьким та обмеженим колом вжитку. Слід відзначити, що конструкція *к* + давальний відмінок майже повністю витіснилася конструкцією *до* + родовий.

Усі інші прийменники давального відмінка, число яких досить обмежене, відносяться до вторинних, тобто утворених пізніше. Тому прийменники давального відмінка часом називають „молодими".

До „молодих" прийменників давального відмінка відносяться такі прийменники, як *завдяки, услід, всупереч, навстріч, навздогін* та деякі інші. Більшість із них – відприслівникові й вживаються тільки з давальним відмінком. Їм характерна однофункціональність і міцні семантичні зв'язки з прислівниками, від яких вони утворилися.

На думку Вихованця (1980:150), процес перетворення новоутворених відприслівникових прийменників давального відмінка у прийменники ще триває. Він вважає, що трьома основними умовами їх перетворення є їх десемантизація „у напрямку закріплення в них узагальненого граматичного значення", „розвиток нових синтаксичних зв'язків зі словами в реченні" та вироблення типової прийменникової позиції.

Оскільки дана праця розглядає тільки первинні прийменники і у зв'язку з архаїчністю первинного *к*, прийменники давального відмінка не будуть розглядатися.

Кожний відмінок української мови, як було зазначено вище, може виражати певні семантичні аспекти і тому асоціюється з певними прийменниками. Найбільше число

прийменників уживається з родовим відмінком. Родовий відмінок може передавати такі значення, як кінцевий пункт руху, спрямованість дії до певного об'єкта, віддалення від об'єкта, походження або джерело, близькість, відсутність, призначення, які асоціюються з прийменниками *до, від, з(із, зі, зо), біля, близько, коло, без, для, задля, заради, із–за, після, поперед, край, мимо, замість, з–поза, з–попід, з–поміж, позаду, щодо, відносно, довколо, замість, крім, проти, побіч* тощо.

Знахідний відмінок передає різні просторові та часові відношення, а також логічні – приблизність, міру, об'єкт думки, кількість і т.д. З ним уживаються такі прийменники, як *на, у(в), під, над, між, за, крізь, о(об), про, по, перед, через, повз, попри, попід, понад, поміж, проміж* та інші.

Орудний відмінок, крім просторових та часових відношень, виражає супровід, стан перебування предмета і асоціюється з прийменниками *над, під, між, за, перед, з*.

Щодо місцевого відмінка, то він посідає особливе місце серед інших відмінків, оскільки вживається тільки з прийменниками, у той час як усі попередньо названі відмінки можуть уживатися з прийменниками і без. Значення, яке несе в собі цей відмінок, – „місцеве спокійне положення предмета", „точка всередині круга" (Потебня, Виноградов:685). Прийменниками, які вживаються з місцевим відмінком, є *на, при, по, о(об),*

в(у).

Вищеназвані значення та прийменники являють собою тільки дуже загальний погляд на прийменниково–відмінкові відношення. Детальніше вищезгадані аспекти будуть розглянуті в Розділі 4.

РОЗДІЛ 4: ПРИЙМЕННИК І ВІДМІНОК

4.1. Прийменники місцевого відмінка

Як було зазначено, характерною особливістю місцевого відмінка є те, що він уживається тільки з прийменниками. Це є його єдиною синтаксичною ознакою. Число прийменників, що керують місцевим відмінком, обмежене – п'ять: *в(у), на, о(об), по, при.* Ще однією характерною ознакою місцевого відмінка є те, що він не поповнюється новими прийменниками. Результатом цього, на думку Вихованця (1980:88), є вузьке коло семантичних функцій місцевого відмінка та виразна семантична спеціалізація.

Розглянемо лексичні значення, які несе в собі місцевий відмінок. Сама назва відмінка – „місцевий" – вказує на його головне лексичне значення – місцезнаходження або місце дії. Тобто, назва відмінка відображає його просторові функції, таким чином підкреслюючи їх важливе значення.

Цікаво, що, розглядаючи лексичні значення кожного прийменника місцевого відмінка окремо у „Словнику української мови", можна побачити, що просторові відношення не мають абсолютної переваги над іншими лексичними значеннями. Так, наприклад, прийменник *на* із 24 лексичних значень має тільки 8 просторових, *у(в)*

– із 17 значень 2 просторові , *по* – 3 просторові значення із 30 , а *при* – 4 просторові значення із 15. Прийменник *о(об)* просторових значень не має взагалі.

Якщо ж поєднати усі лексичні значення прийменників місцевого відмінка (а їх усього 92), побачимо такий їх розподіл: просторові – 17, об'єктні – 17, часові – 13, означально–обставинні – 13, обставинні – 11, кількісні – 10, означальні – 4, кількісно–означальні – 2, об'єктно–обставинні –1, мети – 1, причини – 1, допустові – 1, умови– 1. Як бачимо, просторові та об'єктні значення займають домінуюче положення в системі значень.

Повертаючись до поділу прийменників за лексичним значенням, запропонованим Вихованцем (1980:199) – просторові, часові та логічні, – матимемо такі кількісні відношення: просторові – 17, часові – 13, логічні – 62. Іншими словами, просторові відношення складають 18,5% значень, часові – 14,1%, а логічні – 67,4%.

Треба відмітити, однак, що просторові значення, як ні які інші, мають сітку підзначень, що значно збільшує кількість значеннєвих відтінків, які вони передають. Прийменник *на*, наприклад, має 8 основних просторових значень, але, рахуючи усі додаткові підзначення, які він передає, кількість значень збільшується до 16.

Розглядаючи лексичні значення прийменників місцевого відмінка, подані різними граматистами, неважко

помітити, що просторові значення завжди подаються першими, їм присвячується найбільше місця і пояснень. У той час, як, скажімо, Колодяжний (1960, 1969) детально подає можливі лексичні значення прийменників, інші називають тільки основні значення. В цьому випадку процентне відношення просторових значень помітно зростає.

Так, Івченко, називаючи головні значення прийменників місцевого відмінка, дає просторовим відношенням одне значення із п'яти (прийменник *по*), одне із трьох *(в/у)*, одне із п'яти (*на*). У Петіка відповідно маємо одне із трьох (*по*) та одне із трьох *(в/у)*; у Шереха – одне із двох *(в/у)*, одне із двох (*при*) та одне із одного (*на*); у Курило – два з чотирьох (*по*) та одне з одного (*на*).

Щодо Вихованця (1980), домінуюча роль просторових значень тут очевидна: чотири з дев'яти *(в/у)*, два з чотирьох *(на)*, чотири з семи *(при)*. Вихованець підкреслює продуктивність просторових прийменників і зазначає, що сфера їх використання набагато ширша, ніж, наприклад, часових прийменників.

Ця праця не має на меті аналізувати частотність уживання окремих прийменників та порівнювати її з числом лексичних значень, притаманних кожному з них. Це було б досить копіткою справою, оскільки треба було б

брати до уваги ще й такі важливі критерії, як жанр та стиль тексту. Але хочеться підкреслити, що усе вищесказане підтверджує думку про важливу роль просторових функцій прийменників місцевого відмінка і перенесення ними своїх значень на інші значення відмінка.

Виходячи з основного семантичного протиставлення прийменників, а саме – контактність і дистантність, Вихованець (1980:89) підкреслює, що просторові прийменники *у(в), на, по* виражають контактну локалізацію, а *при* – дистантну локалізацію. Його думку поділяє Іваненко (1981:39), зазначаючи, що *при* як дистантний прийменник позначає найтіснішу близькість між предметами. Про просторову близькість *при* говорить і Колодяжний (1960:114), не кажучи нічого про можливі контактні значення цього прийменника.

Варто в дечому не погодитися з вищезгаданими авторами. Звичайно просторовий прийменник *при* позначає просторову близькість, виражаючи при цьому дистантні відношення. Наприклад:

При вході до університету стояла група студентів. Прийменник *при* виступає тут синонімом дистантного *біля*.

Візьмемо інший приклад, де *при* виступає дистантним.

Він сидів при столі.

Хоча і в цьому прикладі можна сказати, що *при* може бути синонімом *біля*, але тут уже відчувається відтінок контактності. Навіть Іваненко (1981:38), говорячи про дистантність *при*, підкреслює відтінок зіткнення предметів, властивий цьому прийменникові.

Подивимося на інші просторові значення цього прийменника, подані в „Словнику української мови". *При* може вживатися для позначення „...предмета, у межах якого щось міститься". (7:549)

При поясі у вершників були шаблі, а в руках луки із стрілами. (7:549)

Тут *при* виступає синонімом контактного *на*.

Ще приклади. Згідно із „Словником", *при* може уживатися для позначення „... предмета, який включає у свій склад те, що є його частиною або чимсь підпорядкованим, допоміжним". (7:549)

Маємо одне місце на роббфак при сільськогосподарському інституті. (7:549)

При виступає синонімом контактного *в(у)*.

Також *при* уживається „...з позначенням місця, установи, організації і т. ін., де хто-небудь виконує службові або інші обов'язки, займає якусь посаду". (7:549)

Пасьчиха лише господарка при домі, чи могла вона осягнути чоловікові гадки і заміри? (7:549)

У цьому прикладі *при* також виступає синонімом

контактного *в(у)*.

Як бачимо, прийменник *при* може виражати не тільки дистантні, але й контактні відношення. Вищеподані приклади проілюстрували вживання *при* як контактного прийменника. Тому називати його тільки дистантним прийменником означатиме давати йому неточну і неповну характеристику.

Оглянувши значення прийменників місцевого відмінка у протиставленні контактність–дистантність, можна стверджувати, що це контактний відмінок. *На* позначає контакт з поверхнею предмета або зовнішнє місцеперебування, *в* – внутрішній контакт або внутрішнє місцеперебування, *по* – контакт у внутрішній частині або на поверхні і *при* – частковий контакт. (Тут слід пам'ятати, що значення часткового контакту прийменника *при* не єдине, і що він може мати також дистантне значення. Згадання його як контактного у вищеподаному контексті мало на меті продемонструвати, що кожний з прийменників місцевого відмінка може мати контактне значення.)

Згідно з іншим протиставленням просторових прийменників – статичність–динамічність, місцевий відмінок стає статичним або нединамічним. Звідси – його широке використання з дієсловами локативного значення, наприклад: *бути, міститися, перебувати, розташовуватися* і т.д.

Користуючись термінологією просторових параметрів, треба зазначити, що місцевий відмінок має об'єм (прийменник *в/у*) та поверхню (прийменники *на* і *по*). Прийменник *при* у певному контексті може відноситись до обох цих категорій.

Таким чином, розглядаючи просторові функції прийменників місцевого відмінка, бачимо, що вони виражають контактні нединамічні відношення за винятком речень типу *Хлопчик бігав по (в) кімнаті*, де виражається певний тип динамічних відношень. Розглянемо це питання трохи детальніше.

Слід зауважити, що місцеперебування або місце, де відбувається дія, яке передається за допомогою прийменників місцевого відмінка, має обмежений характер, який передається за допомогою іменника. Кордони перебування або протікання дії завжди чітко окреслені. Так навіть з дієсловами руху (нецілеспрямованого руху або дії) обмеженість простору завжди зберігається. "... рух проходить кількома лініями..., час від часу повторюючись і таким чином у більшій чи меншій мірі заповнюючи простір, позначений іменником". (Іваненко, 1981:62)

Заповненість простору і його обмеженість впливають на вжиток дієслів руху. Так звичайно дієслова руху вживаються з питанням *куди?*. Наприклад: *Оленка йде до парку. Куди вона йде?* У вищенаведеному прикладі

– *Хлопчик бігав по (в) кімнаті* – вживатиметься питання *де?: Де бігав хлопчик?* Необхідність ужитку тривалого дієслова *бігати* була викликана чітко обмеженим місцем, у межах якого проходила повторювана дія. Отже, динаміка, виражена у цьому прикладі, має обмежений характер.

Таким чином, говорячи про просторові значення прийменників місцевого відмінка, маємо певну поверхню (виражену іменником), у межах якої (всередині або на поверхні) щось знаходиться або відбувається якась дія (прийменники *на, у(в), по*). Ця поверхня може мати наріст (прийменник *при)*, який інколи може відділятися від поверхні на мінімальну відстань (дистантне значення *при)*. За межі поверхні або на велику відстань від неї перебування не може мати місце або дія відбуватися не може.

Просторові функції прийменників місцевого відмінка певним чином вплинули на його часові функції. Значення обмеження перенеслося на часові функції прийменника *в(у)*, який позначає певний час, у якому відбувається дія (наприклад: *народитися в одному році*) або чийсь вік, коли відбувалася або відбувається якась дія (наприклад: *в молодості)*.

Помітно виражене обмеження в часі позначає прийменник *на*, який уживається для позначення

відрізка часу, протягом якого щось відбувається. Наприклад: *На його життю він ніколи не бачив справжнього канадця.* Це саме можна сказати і про прийменник *о(об)*, який виражає часові обмеження, позначаючи точний або приблизний час (наприклад: *о дев'ятій годині, о цій порі, о святому Симеоні).*

Просторові значення *при* також вплинули на його часові значення. Значення просторової близькості, обмеження та внутрішнього місцезнаходження як складової частини цілого вилилися у позначення дії, у момент якої щось відбувається (наприклад: *при тій розмові*), „дії, одночасно з якою відбувається інша дія чи триває стан" (Словник української мови 7:550) (наприклад: *Вона тепер так лагідно й солодко обзивалася до неї,.. хоч при тім ніколи не забувала крадькома...хрестити все.* (7:550), періоду, під час якого відбувається якась дія (наприклад: *при буржуазній Франції)* та особи, за час якої щось відбувається (наприклад: *при царі).*

Найменше обмеження виражає прийменник *по*, який крім певних обмежень у часі (певний відрізок часу, коли протікає дія, або час, коли відбувається дія, що регулярно повторюється), може виражати необмежені часові значення. У цій функції *по* виражає часову наступність. Наприклад: *По сміху всі почали хвилюватися за Олену.*

Вищенаведені приклади показали певну обмеженість

часових відносин, виражених часовими прийменниками місцевого відмінка, демонструючи вплив просторових значень на часові.

Слід зазначити, що значення обмеженості просторових прийменників переноситься і на значну кількість логічних прийменників місцевого відмінка. Говорячи про логічні прийменники, треба пам'ятати, що у багатьох випадках вони втрачають своє лексичне значення і починають виражати тільки граматичні зв'язки. Особливо це стосується вживання логічних прийменників після певних дієслів.

Однак, навіть і в логічних прийменників можна прослідкувати певні, чітко обмежені види відношень. Візьмемо, наприклад, прийменник *у(в)*. Об'єктні відношення можуть позначати певну сферу діяльності (*служили в земстві*); стан, у якому хтось перебуває (*у цій ролі*); область прояву якоїсь дії (*має силу в руках*), сферу психічної діяльності (*тримати в пам'яті*). Кількісні прийменники можуть позначати число складових частин чогось (*вистава у трьох діях*).

У прийменника *на* обставинні відношення можуть позначати обмежений асортимент вживаної їжі (*жити на картоплі*), засіб пересування (*на підводі*); об'єктні – особу, за яку несуть певну відповідальність (*Він помер на її руках*), предмет чийогось інтересу (*знався на марках*); означальні – предмет, за допомогою якого щось

виробляється (*каша на молоці*); кількісно–означальні – кількість або рівень, у межах яких щось відбувається (*на другому поверсі, на глибині 100 метрів*).

Цей список можна було б ще продовжувати, даючи приклади з іншими логічними прийменниками, які несуть у собі відтінок певного обмеження. Але вищенаведених прикладів досить, щоб проілюструвати загальну тенденцію.

Таким чином, після розгляду лексичних значень прийменників місцевого відмінка можна відзначити, що у тих з них, які не втратили свого лексичного значення, існує чітко визначений відтінок обмеженості. У сфері просторових відношень він обмежує місце протікання дії, у часових відношеннях – час протікання дії, а у логічних прийменників – певну кількість чогось, певний стан, певний спосіб дії тощо.

4.2. Прийменники орудного відмінка

Розглядаючи прийменники орудного відмінка, варто підкреслити, що під „прийменниками орудного відмінка" маємо на увазі первинні прийменники *з(із, зі, зо), за, над, між, під, перед*. Щодо останнього, не всі граматисти вважають його первинним. Деякі розглядають його як вторинний, утворений від іменника *перед*.

Не заперечуючи можливість утворення *перед* від іменника, слушно зауважити його відмінність від інших відіменникових прийменників, як, наприклад, *край*,

кінець і т.д. У той час як ці прийменники мають абсолютно однакові написання та наголос з відповідними іменниками, *перед* має тільки однакове написання. У випадку з іменником, згідно зі „Словником української мови", наголос падає на другий склад, у той час, як прийменник має наголос на першому складі.

Ці відмінності можна розглядати як спроби самої мови розділити ці два слова. Тому ця праця також розглядатиме їх роздільно, відносячи *перед* до первинних прийменників.

У порівнянні з прийменниками місцевого відмінка прийменники орудного відмінка мають вужче коло значень і менше розшарування всередині індивідуальних значень – просторових, часових і т.д. Так прийменники місцевого відмінка мали 92 лексичні значення, а орудного – тільки 58. У перших кількість назв значень – 12, а у других – 8. Також сітка розгалуження всередині окремих значень ширша у прийменників місцевого відмінка. Наприклад, 17 просторових значень у порівнянні з 12 значеннями орудного відмінка, 13 часових у порівнянні з 7 часовими орудного і т.д.

Поєднавши усі можливі значення прийменників орудного відмінка (58), маємо таку картину: об'єктні – 20, просторові – 12, часові – 7, обставинні – 7, означальні – 6, кількісні – 2, мети – 2, причини – 2. Домінуюча кількість об'єктних значень визначає значну

перевагу логічних значень при поділі прийменників на три основні семантичні категорії. Тут виступають такі пропорції: просторові – 12 (або 20.7%), часові – 7 (або 12,1%), логічні – 39 (або 67,2%).

Цікаво, що прийменники орудного відмінка мають більше процентне відношення просторових значень, ніж прийменники місцевого, і майже однакове процентне відношення логічних значень. Часові значення займають менший процент у прийменників орудного відмінка.

Щодо кількості значень окремих прийменників, прийменники орудного відмінка мають меншу їх кількість, ніж прийменники місцевого. Так *за* має 16 лексичних значень, *з* – 14, *під* – 9, *перед* – 9, *між* – 6 і *над* – 4.

Вищенаведені детальні порівняння лексичних значень прийменників обох відмінків невипадкові, оскільки орудний та місцевий відмінки мають багато спільних рис. Так, наприклад, порівняно невеликий процент просторових значень прийменників обох відмінків не свідчить про їх менш важливе значення. Навпаки, їх вагома роль настільки велика, що вони переносять своє значення на часові та логічні прийменники. Про це буде сказано нижче.

З погляду протиставлення контактність–дистантність прийменники орудного відмінка у більшості дистантні. У

цьому вони відрізняються від прийменників місцевого відмінка, більшість значень яких має контактний характер.

Хочеться не погодитися з Іваненко, яка розглядає прийменник *між* тільки як контактний (1981:52). Розглядаючи його з контактними прийменниками місця, автор вступає в певне протиріччя сама з собою. Так, даючи приклад (64), де *між* у певній мірі можна було б трактувати як контактний (*між листям*), Іваненко дає інший приклад – *між будинками*, де *між* виражає дистантне розташування.

Вихованець (1980:170) стверджує, що найбільша кількість прийменників орудного відмінка вживається з локативними дієсловами *бути, перебувати, стояти, лежати* і т.д. і відображає різні значення статичної локалізації. Серед них він називає і прийменник *між*. З огляду на це ця праця розглядатиме його як дистантний, оскільки *між* виступає дистантним у більшості випадків свого використання.

Виходячи з дистантності прийменників орудного відмінка, бачимо, що *за* і *перед* позначають горизонтальну локалізацію, відповідно передаючи перебування або протікання дії із заднього та переднього боку когось або чогось, а *над* і *під* – вертикальну локалізацію, позначаючи перебування або протікання дії вище або нижче когось або чогось. Прийменник *між*

може позначати як горизонтальну, так і вертикальну локалізацію.

Щодо прийменника *з*, просторове використання його настільки незначне, що його часто взагалі не згадують. Але, оскільки воно все ж таки зустрічається у конструкціях типу *порівнятися з кимось/чимось, поруч з кимось/чимось*, позначаючи просторову близькість, треба його згадати. Вищенаведені приклади показують, що *з* позначає горизонтальну локалізацію, хоча у певних контекстах він може позначати вертикальну локалізацію, наприклад: *Літак, який рухався під хмарою, нарешті порівнявся з нею.*

Розглядаючи просторові параметри, притаманні прийменникам орудного відмінка, бачимо, що вони мають об'єм. На відміну від прийменників місцевого відмінка у них немає поверхні за відсутністю значення контактності.

Згідно з протиставленням статичність–динамічність, орудний відмінок з прийменниками слід розглядати в першу чергу як статичний. З огляду на це треба підкреслити, що як і у випадку з прийменниками місцевого відмінка, прийменникам орудного відмінка характерне використання з дієсловами локативного значення типу *бути, перебувати, лежати* тощо.

Порівнюючи просторові функції прийменників орудного та місцевого відмінка, слід підкреслити таку їх

спільну ознаку: хоча вони і виражають нединамічні відношення, але все ж таки часом використовуються з дієсловами руху, передаючи таким чином динамічні відношення. Для орудного відмінка можна було б навести такий приклад: *Повітряний змій літав над ставком.*

Як і у випадку з місцевим відмінком (*Хлопчик бігав по кімнаті*), місце, де відбувається дія, має обмежений характер. Ця обмеженість передається за допомогою іменника, який наче окреслює кордони проведення дії. Також для цієї дії характерний нецілеспрямований рух та повторюваність. Звідси питання „Де?", а не „Куди?", яке вказує на місцеперебування та обмежений рух.

Єдиним винятком тут є прийменник *за*, який разом з вищеназваними значеннями, може також передавати напрямок руху, наприклад: *іде за вітром, пливе за водою*, і таким чином робить можливим використання питання „Куди?". Рух у цьому випадку вже не має обмеженого характеру. Динамічність орудного відмінка найяскравіше проявляється саме в цих прикладах. Але тут треба знову підкреслити, що такий тип динамічних відношень не характерний для орудного відмінка.

Таким чином, говорячи про просторові прийменники орудного відмінка, хочеться зазначити, що вони передають об'ємні просторові відношення. Ці відношення мають обмежений характер, який передається іменником. Для просторових прийменників орудного відмінка

характерні також дистантність та статичність.

Число часових значень прийменників орудного відмінка дуже незначне. Так тільки *за* має два часові значення, усі інші прийменники мають по одному. З них часове значення *під* вживається тільки в розмовній мові, а *над* – рідко.

Як і у випадку з прийменниками місцевого відмінка, для прийменників орудного відмінка характерно переносити свої просторові значення на часові. Так, наприклад, *між* переніс просторове значення розташування між предметами на означення подій, в проміжок часу, в який відбуваються події *(між 1905 та 1907 роками).* За таким же зразком часовий *перед* отримав значення „напередодні" (*перед екзаменом)* і т.д.

Оскільки просторові прийменники орудного відмінка несуть у собі певне обмеження, це відчувається і на часових. У таких прикладах, як *перед Різдвом, між приступами, за кавою, з приїздом брата,* відчувається чітке вказування на певний час дії. У цьому прийменники орудного відмінка подібні до прийменників місцевого, які також передають часові обмеження. Однак, слід зауважити, що прийменники місцевого відмінка передають набагато точніший час, ніж прийменники орудного.

Згідно з Вихованцем (1980:177), прийменники орудного відмінка передають тільки неозначену тривалість

часу. Також вони охоплюють усі параметри часу стосовно часового орієнтира – часову наступність, часову попередність і одночасність. Вихованець відносить прийменник *за* до часової наступності *(За перекуром – знов уроки...* ст.177), *перед* – до часової попередності *(перед обідом)*, *за* та *з* – до одночасності *(за кавою, з перемогою революції)*, а *між* – до проміжної ланки між часовою наступністю та часовою попередністю.

Іваненко (1981) розглядає *за* як прийменник післячасу, *між* – як прийменник проміжного часу, а *перед* – як прийменник передчасу, відзначаючи його найвищу частотність уживання. Вона також відмічає, що вони відносяться до неточного часу, який не цілком заповнений дією.

Хоча логічні прийменники і займають у процентному відношенні велику частину усіх лексичних значень, але вони не відіграють такої важливої ролі, як просторові. Про це свідчить той факт, що, розглядаючи логічні значення прийменників орудного відмінка, граматисти в першу чергу виділяють *за* і *з*, які мають найбільшу кількість значень, і вже потім називають інші, довільно пропускаючи деякі з них і не зупиняючись на них детально. І дійсно, за винятком *за* і *з*, кожний з яких має по п'ять логічних значень, усі інші логічні прийменники орудного відмінка мають їх мінімальне число: *під* – два (обставинне і означальне), *між* – два

(об'єктне і означальне), *над* – два (об'єктне і кількісне), а *перед* – одне (об'єктне).

У тих випадках, де лексичні значення прийменників не нейтралізувалися, перейшовши у дієслівний післяслівник, логічні прийменники орудного відмінка несуть на собі вплив просторових прийменників. Так, наприклад, з прийменником *за* просторове значення напрямку дії переходить у позначення особи або предмета, яких підтримують або наслідують (*„Ми за тобою, Максиме", – закричали козаки.*), з прийменником *між* просторове значення розташування посередині переходить у позначення відношень між людьми (*Між ними завжди була дружба.*), з прийменником *перед* просторове значення розташування з переднього боку переходить у позначення дій і вчинків стосовно певних справ (*Перед судом стояло двоє.*).

Прийменники *над* і *під*, переносячи свої просторові значення на логічні, а саме – розташування нижче або вище чогось, часто створюють значення з негативною конотацію. З прийменником *над* це вираження зверхності, панівного становища (*панувати над кимось*), виявлення ставлення до когось (*сміятися над кимось*). З прийменником *під* це означення примусових обставин (*під конвоєм*), несприятливого становища (*Її життя було під загрозою*), влади або впливу (*під паном*).

Для орудного відмінка характерне також

використання із відпервинними прийменниками, тобто, прийменниками, складеними з двох первинних. До них належать прийменники *поза, понад, попід, поміж, проміж* та інші. Оскільки такі прийменники складаються з двох частин, важливо пам'ятати, що саме друга частина керує відмінком. Перша частина доповнює значення, виражене другою частиною.

Проілюструємо це на прикладі прийменника *понад: Пташка літала понад ставом.* Саме частина „над" визначає використання орудного відмінка. Щодо „по", то ця частина уточнює загальне значення, яке передає „над", тобто перебування вище чогось. У даному випадку, завдяки „по", дія відбуватиметься нижче, ніж з використанням звичайного „над", оскільки „по" приносить відтінок руху уздовж поверхні, таким чином наближуючи дію до просторового орієнтира.

Таким чином, розглянувши прийменники орудного відмінка, слід відзначити, що вони мають багато спільних рис з прийменниками місцевого, а саме: переважна нединамічність; значення місцеперебування або місце протікання дії; порівняно невеликий процент просторових значень, які впливають на часові та логічні значення; об'ємність; обмеженість у просторі й часі, яка передається іменником.

Щодо відмінних рис, треба зазначити такі: на відміну

від місцевого відмінка, орудний може вживатися і без прийменників; це в переважній більшості дистантний відмінок; місцеперебування або місце протікання дії, виражені прийменниками орудного відмінка, хоча і мають обмежений характер, але передають більше простору, ніж прийменники місцевого; статичність цього відмінка не абсолютна, завдяки прийменнику *за*, який виводить рух за межі визначеного простору, як це було у випадку з місцевим; часові прийменники передають неточний час.

4.3. Прийменники родового відмінка

„У сучасній українській мові родовий відмінок вживається з великою кількістю прийменників – майже утроє більшою, ніж решта чотири непрямих відмінки разом узяті" (Вихованець, 1980:101). Оскільки дана праця детально розглядає тільки первинні прийменники, то їх число буде значно скорочене. Розглянутими будуть такі 13 прийменників: *без, біля, в(у), від, до, для, з(зі, із, зо), за, крім, між, після, ради, серед*. Дев'ять із них – *без, біля, від, до, для, крім, після, ради, серед* – уживаються тільки з родовим відмінком.

Говорячи про багатозначність родового відмінка, треба в першу чергу мати на увазі велике число прийменників, з якими він уживається. За рахунок їх числа збільшується кількість значень, які він несе. Розглянуті первинні прийменники показали, що середня

кількість індивідуальних значень кожного прийменника невелика. Порівнюючи кількість лексичних значень прийменників місцевого відмінка з родовим, бачимо, що п'ять прийменників місцевого дають 92 лексичні значення, у той час як 13 прийменників родового дають 90.

Щодо кількості індивідуальних значень прийменників родового відмінка, їх можна розділити на дві групи – багатозначні та малозначні. До першої групи (з великою кількістю значень) належать прийменники *з*, *від* і *до*, які мають відповідно 21, 19 і 19 лексичних значень. До другої групи (з малою кількістю значень) належать усі останні, кількість лексичних значень яких варіюється від 1 (як, наприклад, у *без*) до 6 (як у *серед*).

Цікаво підкреслити, що у первинних прийменників родового відмінка виявилася така тенденція: чим більше у них просторових значень, тим більше інших значень вони мають. Так, наприклад, у прийменника *з*, який має найбільшу кількість лексичних значень (21), є 4 просторові значення. *Від* (19 значень) і *до* (19 значень) мають їх по три. У той же час *між*, наприклад, має тільки 1 просторове значення із загальним числом значень 4. Поділивши загальну кількість значень на кількість просторових матимемо відповідно 5 *(з)*, 6 *(від, до)* та 4 *(між)*. Оскільки, різниця між цими числами невелика, можна говорити про певну тенденцію.

Вищесказане підтверджує думку про важливість просторових значень для прийменників родового відмінка. Однак, слід пам'ятати, що такі прийменники, як *для, ради, крім, за* та *без* зовсім не мають просторових значень. Оскільки загальне число лексичних значень цих прийменників дуже невелике, це ще раз ілюструє вищезгадану тенденцію – мала кількість просторових значень або їх відсутність у первинних прийменників родового відмінка приводить до невеликої кількості лексичних значень взагалі.

Розглядаючи загальну сукупність лексичних значень прийменників родового відмінка (90), маємо такі пропорції: об'єктні – 39, просторові – 17, часові – 11, кількісні – 7, причини – 5, обставинні – 4, мети – 2, об'єктно–обставинні – 2, означальні –1, означально–обставинні –1, порівняння –1. Яскраво виражена перевага об'єктних прийменників обумовлює домінуючу кількість логічних прийменників. При поділі прийменників на три головні семантичні групи маємо: просторові – 17 (18.9%), часові – 11 (12.2%), логічні – 62 (68.9%).

Виходячи з протиставлення контактність–дистантність, слід відзначити, що прийменники родового відмінка відносяться до обох категорій. Серед дистантних прийменників слід виділити *до*, який позначає кінцевий пункт руху, рух без вказівки на сторону предмета та місце недалеко від предмета; *від*, що позначає вихідний

пункт руху, який починається недалеко від предмета; та *біля*, який передає відношення наближення, позначаючи дистантне розташування, не вказуючи на сторону предмета.

До контактних прийменників родового відмінка належать такі: *до*, який, крім дистантного руху, може також позначати контактний рух всередину або до межі предмета; *між*, який позначає проміжне контактне місцеперебування; *в(у)*, який може позначати рух всередину та в межі якогось простору; *серед*, що позначає контакне внутрішнє місцеперебування з вказівкою на центральне положення; *з*, який вказує на предмет або середовище, зсередини яких виходить дія.

Як і прийменник *до*, *від* може мати не тільки дистантне значення, але й контактне. Тому розглядати його тільки як дистантний прийменник означає не відображати усю його повноту значень. Так Іваненко (1981), наприклад, розглядає його тільки як дистантний прийменник з функцією означення безпосередньої близькості між об'єктами (42). У той же час „Словник української мови" (1:551) дає ряд прикладів, де значення *від* має контактний характер, а саме – „позначення місця або предмета, що є вихідним пунктом руху" *(іти від міста)* та позначення предмета, людини і т.ін., „від яких хто– або що–небудь відокремлюється" *(відірвати рукав від сорочки)*. Ці приклади свідчать про можливу

контактність *від*.

Розглядаючи протиставлення статичність–динамічність, слід відзначити, що до чисто динамічних прийменників відносяться *з* та *до*. Вони зовсім не мають статичних значень з родовим відмінком.

Прийменник *від* теж можна віднести до виключно динамічних прийменників, оскільки його єдине нединамічне значення не грає помітної ролі в системі його просторових значень. Так, згідно зі „Словником української мови", *від* має тільки одне статичне значення, яке вживається рідко. Наприклад: *Від берега, під вербами, вода була наче зеленаста*. (2:551).

Просторові *між, серед* та *біля* можуть виражати як динамічні, так і нединамічні відношення. Однак, тут треба підкреслити, що динамічні відношення, виражені цими прийменниками, мають обмежений характер. Їх використання в цьому випадку нагадує використання динамічних *над* та *під* орудного та *в* і *по* місцевого. У зв'язку з цим вони вживаються з тривалими дієсловами, і їх просторовим питанням буде не динамічне „Куди?", а нединамічне „Де?".

Просторові значення прийменника *у(в)* мають чисто статичний характер, вказуючи на особу, в межах перебування якої відбувається дія; на межі протікання дії; предмет, поблизу якого відбувається дія, тощо. Щодо

прийменника *після*, просторове значення його настільки незначне в системі значень цього прийменника, який, у першу чергу, асоціюється з часовими відношеннями, а також настільки близько підходить до об'єктного значення, що детальний розгляд його як просторового не виглядає суттєвим.

Щодо просторових параметрів, притаманних прийменникам родового відмінка, вони мають об'єм та поверхню. Об'єм можуть передавати прийменники *між, серед, до, з,* а поверхню – *з, від, до*. Таким чином, *до* і *з* можуть бути як об'ємними, так і поверхневими.

Отже, первинні просторові прийменники родового відмінка можуть бути контактними і дистантними, статичними і динамічними, мати об'єм та поверхню. Тут слід відзначити, що при поділі контактність–дистантність не помічається помітної переваги прийменників однієї категорії над іншими. При поділі ж прийменників на статичні та динамічні зразу ж виступає перевага динамічних значень над статичними, що дає підставу розглядати цей відмінок, в першу чергу, як динамічний.

Як і у випадку з місцевим та орудним відмінками, просторові прийменнки родового відмінка відіграють настільки важливе значення, що їх лексичні значення переходять і на інші групи прийменників – часові і логічні. Про тісний зв'язок часових значень з просторовими відмічав Вихованець (1980:125–6),

стверджуючи що часові значення „нерідко розвиваються на їх основі" (126).

Так просторове *до* з позначенням межі руху переходить у часове з позначенням часової межі та передування чому-небудь, відносячись до категорії прийменників, які позначають передчас або часову попередність (*до світанку*). Просторове *після*, яке позначає місце, за межами якого відбувається дія, дає значення часової межі, після якої щось відбувається (*після обіду*). Цей прийменник відноситься до категорії післячасу або часової наступності.

Серед із просторовим значенням центрального місцеперебування отримує часове значення проміжку між початком та кінцем певного часового періоду (*серед ночі*). У прийменника *між* значення просторового розташування посередині чогось відбилося на його часовому значенні, яке вказує на дії, в проміжок часу між якими щось відбувається (*Між розмов вони співали й вишивали*). Просторові *від* та *з*, які позначають вихідний пункт руху, передаючи часові відношення, вказують на початкову часову межу, момент початку дії (*від того дня, з понеділка*).

На відміну від вищезгаданих прийменників, *за* просторових значень не має. Єдине лексичне значення, притаманне йому, є часове. Цей прийменник може

вказувати на період, під час якого щось відбувається *(за часів революції)*; особу, в період життя якої щось відбувається *(за Шевченка)* та предмет або явище, при дії якого щось відбувається *(зробити щось за сонця)*.

Вищепрослідженні тенденції, а саме – вплив значень просторових прийменників на часові, відноситься і до логічних прийменників. Звичайно, тут маються на увазі ті приклади, коли прийменники ще не втратили свого лексичного значення і не нейтралізувалися.

Так просторовий *з* із значенням вихідного пункту руху дає логічне значення походження людини з певного середовища *(він з бідняків)* та матеріал, з якого щось зроблено *(іграшка з дерева)*. Просторове *від* з подібним значенням дає логічні значення причини *(почервоніти від спеки)*, особи, від якої щось отримано *(Це від Іванни)*, походження *(Новина пішла від неї)* тощо. Просторове *до* із значенням кінцевого пункту руху та межі поширення дії, передаючи логічні відношення, може вказувати на кількісну межу *(запросити до двадцяти чоловік)* та на предмет або особу, до якої спрямована дія *(писати до когось)*.

Серед трансформує своє просторове значення центрального місцеперебування у логічні значення перебування серед осіб або предметів *(серед людей)*; середовища, в якому відбувається дія *(агітувати серед населення)*; явища та умови, які супроводжують щось

(серед крику). *Між* із подібним просторовим значенням переносить його на логічне значення, що вказує на предмети або осіб, до числа яких входить певний предмет *(Між танцюристок стояла Мар'яна).*

Після переносить своє просторове значення на позначення подій, за якими щось відбувається *(після снідання),* послідовність *(Після Іванни йшла Катруся),* кількісної межі чогось *(Після другої тарілки супу йому захотілося спати),* а *біля* – значення приблизної кількості *(Біля тисячі демонстрантів зібралося на площі).*

Розглянуті приклади продемонстрували перехід первинними прийменниками родового відмінка своїх просторових значень на логічні. Тут слід підкреслити, що різні прийменники переносять різну кількість значень, одні – більше, а другі – менше. До першої групи можна віднести прийменники *між, серед, після, біля,* а до другої – *з, від, до.* При розподілі на групи бралася до уваги загальна кількість лексичних значень і кількість значень, які знаходяться під впливом просторових прийменників.

Слід відзначити, що вплив просторових значень на логічні не має абсолютного характеру. Так, наприклад, прийменник *у(в)* не демонструє яскраво вираженого впливу просторових значень.

Також треба пам'ятати, що існує група первинних

прийменників родового відмінка, яка зовсім не має просторових значень. До неї належать *для, ради, крім, без.* Ці прийменники характеризує те, що вони мають малу кількість лексичних значень (відповідно 4, 3, 2 та 1), які не визначаються великою розгалуженістю. Так, якщо зібрати усі лексичні значення цих прийменників до купи, матимемо всього три логічні значення: об'єктні, мети і причини. А прийменники *крім* та *без* можуть виражати тільки об'єктні відношення.

Родовий відмінок вживається також з цілим рядом відпервинних прийменників, перша частина яких починається з *з*, наприклад: *з–під, з–над, з–понад, з–поміж, з–за* і т.д. Саме ця перша частина керує використанням родового відмінка, несучи в собі значення вихідного пункту руху. Друга частина уточнює місцезнаходження, з якого виходить рух. Так *з–за* позначає рух з протилежного боку предмета, *з–під* – рух, що виходить з нижньої площини предмета і т.ін.

Таким чином, розглянуті прийменники дали можливість стверджувати, що первинні прийменники родового відмінка поділяються на багатозначні і небагатозначні. Звичайно багатозначні мають більшу кількість просторових значень. Просторові значення, хоча і становлять невеликий процент загальної кількості лексичних значень прийменників родового відмінка, відіграють важливу роль у системі значень, оскільки вони

впливають і на інші значення – часові та логічні.

Просторові прийменники родового відмінка можуть бути контактними і дистантними, деякі з них можуть передавати тільки контактність або дистантність, а деякі – обидва аспекти. Також вони можуть бути статичними і динамічними, хоча в останньому випадку динамічність переважає над статичністю. Тут також треба пам'ятати, що деякі прийменники можуть виражати тільки динамічні або статичні відношення, або ті й другі. Просторові прийменники можуть мати об'єм та поверхню.

Просторові прийменники мають значний вплив на часові і перебувають з ними у тісному зв'язку. Це саме не можна сказати про логічні прийменники. Вплив просторових значень не відчувається у них так сильно, як у часових. Крім того, ряд логічних прийменників зовсім не має просторових значень.

4.4. Прийменники знахідного відмінка

„Щодо продуктивності вживання з прийменниками знахідний відмінок займає друге місце після родового..." (Вихованець, 1980:150). Це говорить про велике значення прийменників у передачі лексичних значень знахідного відмінка. Оскільки ця праця розглядає тільки первинні прийменники, розглянутими тут будуть такі: *в(у), з, за, крізь, на, над, між, о(об), перед, під, по, про, через.*

У порівнянні з первинними прийменниками родового

відмінка первинні прийменники знахідного мають більше лексичних значень. Так 13 прийменників родового відмінка передають 90 лексичних значень, а 13 прийменників знахідного – 126.

Так як і прийменники родового відмінка, прийменники знахідного можна поділити на багатозначні і малозначні. До багатозначних належать прийменники *в(у), на, за, під, по* (з кількістю значень від 11 до 28), а до малозначних – усі інші (з кількістю значень від 2 до 6).

Майже усі прийменники знахідного відмінка мають просторове значення, за винятком *з* і *про*. Хоча число їх просторових значень і не перевищує трьох, усі вони мають досить густу сітку розгалужень, що збільшує їх число (з урахуванням підзначень) у багато разів.

Говорячи про лексичні значення прийменників знахідного відмінка, слід відзначити прийменник *перед*. За „Словником української мови" (6:159–60), із п'яти лексичних значень цього прийменника чотири або застарілі, або вживаються рідко. Це говорить про обмеженість використання цього прийменника зі знахідним відмінком у сучасній українській мові.

Три із розглянутих прийменників можуть уживатися тільки із знахідним відмінком. Це *про, крізь* та *через*. Усі інші прийменники можуть вживатися і з іншими

відмінками.

Як було зазначено вище, прийменники знахідного відмінка передають 126 лексичних значень. З них 40 – об'єктні, 22 – просторові, 16 – кількісні, 13 – часові, 8 – обставинні, 8 – означально–обставинні, 6 – означальні, 5 – причини, 4 – мети, 2 – кількісно–означальні, 2 – означально–об'єктні. Ділячи усі прийменники на просторові, часові та логічні, маємо такі відношення: просторові – 22 (17.5%), часові – 13 (10.3%), логічні – 91 (72.2%).

Як і у випадку з іншими відмінками, кількість логічних значень має значну перевагу над усіма іншими. І в той же час значення просторових функцій настільки велике, що воно впливає на інші – часові та логічні. Розглянемо спочатку просторові значення.

За протиставленням контактність–дистантність прийменники знахідного відмінка діляться на контактні та дистантні. До контактних належать *в(у)*, що передає значення руху всередину об'єкта; *на* зі значенням руху на поверхню предмета; *по*, що позначає контактний рух до певної межі; *через* із значенням руху через якийсь простір; *крізь* із значенням руху через середовище з можливими перепонами.

До дистантних прийменників належать *на*, що позначає дистантний рух без вказівки на сторону об'єкта; *за* із позначенням руху із заднього боку об'єкта; *перед*

із значенням руху з переднього боку об'єкта; *над* і *під* із відповідними значеннями дистантного руху вище та нижче об'єкта. Як бачимо, прийменник *на* може мати як контактне, так і дистантне значення.

Щодо прийменника *між*, віднесення його до певної категорії стосовно протиставлення контактність–дистантність має дещо полемічний характер. Так Іваненко (1981:67) відносить *між* до контактних прийменників, зазначаючи, що він передає значення руху у простір, оточений предметами. Вихованець же стверджує, що цей прийменник відноситься до дистантних (1980:156). Таке саме непогодження у поглядах спостерігалося у вищезгаданих авторів при розгляді прийменників орудного відмінка, де Іваненко розглядала *між* тільки як контактний, а Вихованець – тільки як дистантний.

Це протиріччя виникло на базі того, що *між* може бути як контактним, так і дистантним. У прикладі *застромити щось межи пальці* цей прийменник виступає як контактний, а у *піти межи люди* – як дистантний. Отже, як і прийменник *на*, *між* може виражати як контактні, так і дистантні відношення.

Щодо протиставлення статичність–динамічність, просторові прийменники знахідного відмінка передають динамічні відношення, позначаючи кінцевий пункт руху. Звідси їх широке використання з дієсловами руху.

Кожний з просторових прийменників передає значення певної локалізації кінцевого пункту руху. Наприклад, *перед* – до лицевого боку об'єкта, *під* – нижче об'єкта, *в(у)* – всередину об'єкта. Цей рух може бути наскрізним (прийменники *через, крізь)*, уздовж поверхні *(по)*, горизонтальним і вертикальним. Також просторові прийменники можуть мати об'єм та поверхню.

Із тринадцяти первинних прийменників знахідного відмінка п'ять не має часових значень. Це прийменники *о(об), перед, про, з, між.*

Як і у випадку з попередньо розглянутими відмінками, часові значення несуть на собі сильний вплив просторових і тісно з ними пов'язані. Так, наприклад, на основі просторового значення *в(у)* – руху всередину чогось *(іти в школу)*, виникло часове значення руху в часі *(Замість того, щоб піти вранці, коли світило сонце, вона пішла в дощ).* Просторова межа поширення дії у *по* дає значення часової межі тривання дії *(по віки вічні).* Значення місця, по другий бік якого щось розташоване, у прийменника *через (Через вулицю стояла стара крамниця)* дає часове значення проміжку часу, після якого відбувається якась дія *(Побачимося через тиждень!).* Список подібних прикладів можна було б продовжувати і далі.

Користуючись термінологією Вихованця (1980), можна сказати, що часові прийменники знахідного

відмінка можуть передавати одночасність, часову наступність та часову попередність. Так одночасність виражають прийменники *в(у) (у понеділок), на (на Різдво), під (під ранок).* Згідно з Вихованцем (1980:158), ці прийменники виражають неозначену одночасність, тобто, неозначену тривалість часу, під час якого щось відбувалося. До прийменників, які позначають одночасність і вказують на період часу, повністю охопленого явищем, Вихованець (1980:158–9) відносить *на* і *за*. Наприклад: *на все літо, за тридцять секунд*.

До прийменників часової попередності або передчасу (Іваненко, 1981) належать *над (над літо), під (Під бурчання Івана вона написала листа), по (по цю неділю), за (За рік до одруження він працював на заводі).* Із них *над* і *під* позначають неозначену часову попередність, а також передають значення часової близькості. *По* передає значення часової межі, а *за* позначає „...точний період часу, який відокремлює від часового орієнтира попереднє за часовим перебігом явище." (Вихованець, 1980:159).

Значення часової наступності або післячасу передаються прийменниками *через (через місяць)* і *за (за три тижні).* Вони „...вказують на точний відрізок часу, який відмежовує наступне за часовою ознакою явище..." (Вихованець, 1980:159). Як бачимо, прийменник *за* може передавати усі три значення – часової

попередності, часової наступності і одночасності, а прийменник *під* – значення часткової одночасності та часової попередності.

Значення просторових прийменників впливають також і на значення логічних. Звичайно, тут мається на увазі, що прийменники ще не втратили свого лексичного значення. Особливо яскраво це можна прослідкувати на прикладі прийменника *в(у)*.

Говорячи про вплив просторових значень на об'єктні, Колодяжний (1969:479) дає такі приклади: "...значення переходу суб'єкта з одного психічного стану в інший..." *(вдаватися в тугу)*, "... значення переходу суб'єкта в певне соціальне становище чи середовище, звернення його до певного роду діяльності, приєднання до якоїсь організації..." *(поступити в студенти)*. До цього списку також можна було б додати значення дії, до якої хтось включається *(кидатися в сварку)*; діяльність, до якої хтось переходить *(записатися в солдати)*; область прояву якоїсь дії *(„В пальці зашпори зайшли"*, „Словник української мови", 1:271); а також обставинне значення умов, в яких хтось опиняється *(забрати у полон)*.

Переніс просторового значення спостерігається у об'єктного *між* – означення групи осіб, предметів і т.д., між якими щось розподіляється *(Вони поділили все межи діти)*; обставинного *під* – означення певного явища, у

зоні поширення якого хтось опиняється *(попасти під дощ)*; обставинного *крізь*, що позначає дію, що чергується з іншою і наче проходить через неї *(говорити крізь сон)*; об'єктного *через*, який визначає певний етап на шляху до мети *(„... до соціалізму людство прийде не інакше, як через диктатуру пролетаріату"*, „Словник української мови", 11:305). Цей список можна було б продовжувати і далі.

Як і у випадку з прийменниками родового відмінка, логічні прийменники знахідного відмінка можна поділити на дві групи: ті, що помітно зазнають впливу просторових, і ті, у яких цей вплив не має чітко визначеного характеру. До першої групи належать прийменники *в(у)*, *між*, *через*, *крізь*, *перед*, *під*, а до другої – *за*, *по*, *на*, *над*, *о(об)*. Оскільки прийменники *з* і *про* зовсім не мають просторових значень, розглянуті вище приклади впливу просторових значень на часові і логічні їх зовсім не стосуються.

Зі знахідним відмінком широко вживається ряд відпервинних прийменників, перша частина яких починається з *по*, а саме: *понад*, *попід*, *поміж*, *поза*, *попереду*. Ці прийменники виступають синонімами первинних прийменників, від яких вони утворились. Знахідним відмінком керує їх друга частина, а перша частина – *по* – передає дистрибутивний відтінок.

Таким чином, розгляд первинних прийменників

знахідного відмінка показав, що, як і прийменники родового, їх можна поділити на багатозначні і малозначні, де різниця у кількості лексичних значень може змінюватися від двох (у *крізь)* до двадцяти–восьми (у *в(у)).* Як і у прийменників попередньо розглянутих відмінків просторові значення мають помітний вплив на часові і логічні, хоча їх загальна кількість невелика.

Просторові прийменники знахідного відмінка можуть бути контактними і дистантними. Деякі з них – *між* і *на* – можуть виражати і контактність, і дистантність. Щодо протиставлення статичність–динамічність, усі прийменники знахідного відмінка з просторовим значенням виражають динамічні відношення.

Часові прийменники знахідного відмінка зазнають впливу просторових. Вони можуть виражати одночасність, часову попередність і часову наступність. Прийменник *за* може передавати усі три вищеназвані категорії, а *під* – значення часткової одночасності та часової попередності.

Вплив просторових значень на логічні неоднаковий у всіх прийменників. У одних він проявляється більше, а у інших – менше. Два прийменники знахідного відмінка – *з* і *про* – зовсім не мають просторових значень.

РОЗДІЛ 5: ДІЄСЛОВА ТА ПРИЙМЕННИКИ

У розділі „Позиції прийменника та його лексичне значення" відмічалося, що прийменники можуть входити до різних словосполучень. Одним із них є дієслівне словосполучення. Схематично його можна було б зобразити так: V + p + N. Керуючим словом у цьому словосполученні виступатиме дієслово, а керованним – іменник.

Прийменники по–різному відносяться до керуючих і керованих слів, маючи тісніші зв'язки то з одним, то з другим, в залежності від використання. Так у випадках, коли прийменники зберігають своє лексичне значення (звичайно, просторове або часове використання), вони тісніше пов'язані з керованим словом, тобто, з іменником. Наприклад: *прийти о другій годині, прийти після другої години.* Вищенаведені приклади показують важливість лексичного значення прийменника та використання відповідного відмінка при однаковому дієслові.

Якщо ж взяти приклад прийменника як дієслівного післяслівника, тут вже спостерігатиметься тісніший зв'язок дієслова з прийменником, оскільки в цьому випадку дієслова певної семантичної групи вимагатимуть використання певних прийменників. Наприклад, дієслова одруження вимагають вживання прийменника *з:*

одружитися з Іваном, вінчатися з Марією.

В українській мові дієслова руху являють собою значну групу з великою частотою використання. Вони вживаються з кожним із вищезгаданих відмінків, але по-різному, оскільки тут важливо пам'ятати про значення відмінків та лексичні значення, які вони передають. Тут ми умовно поділимо дієслова на дві групи – динамічності та часткової динамічності. До першої належатимуть дієслова, які позначають необмежений рух у просторі, наприклад: *іти, бігти, нести, їхати* і т.д. До другої групи належатимуть дієслова, рух у просторі яких має обмежений, повторюваний характер, наприклад: *ходити, бігати, носити* тощо.

Розглянемо використання дієслів руху з прийменниками у тих випадках, коли прийменники не втратили свого лексичного значення.

Виходячи із значення місцевого відмінка (домінуюча статичність, часткова динамічність), можна стверджувати, що дієслова руху у домінуючій кількості випадків вживатимуться з прийменниками цього відмінка для позначення часткової динамічності або обмеженого руху *(ходити по кімнаті, їздити по університету).* Хоча, звичайно, використання динамічних дієслів можливе також, наприклад: дієслова переміщення з метою позначення транспортних засобів *(їхати на поїзді, мчати на велосипеді).*

Орудний відмінок з прийменником, відомий, як і місцевий відмінок, у першу чергу як статичний, не визначається широким використанням з дієсловами руху. Якщо ж вони й уживаються, то це будуть дієслова часткової динамічності *(бігати перед хатою, літати над ставком)*. Винятком тут буде вживання динамічних дієслів з прийменником *за* з позначенням необмеженого руху *(іти за водою)*.

Оскільки родовий і знахідний відмінки виступають, у першу чергу, як динамічні, використання динамічних дієслів руху буде тут одним із основних. Щодо родового відмінка, тут треба відзначити вживання дієслів з прийменниками *з, до* та *від (іхати з дому, іти до банку, бігти від озера)*. Вони зовсім не вживаються з дієсловами часткової динамічності. Що ж до *між, серед* та *біля*, їх вживання обмежене дієсловами часткової динамічності *(ходити між людьми, бігати серед дерев, ходити біля зупинки)*.

Для знахідного відмінка характерне вживання з динамічними дієсловами. Ці дієслова разом з прийменниками передають різні значення локалізації кінцевого пункту руху *(впасти під стіл, зайти в хату)*. Вживання дієслів часткової локалізації має обмежений характер і вживається в певних контекстах, які вказують на повторюваність дії *(Цей олівець без кінця падає під*

стіл).

Якщо чотири вищеназвані відмінки умовно розділити в залежності від протиставлення статичність–динамічність, то місцевий та орудний будуть віднесені до статичних відмінків, а родовий та знахідний – до динамічних. У зв'язку з цим динамічні дієслова руху асоціюються в першу чергу зі знахідним та родовим відмінками.

Що ж до місцевого та орудного, тут широко вживаються дієслова локального значення *бути, перебувати, міститися, розташовуватися, стояти, лежати, сидіти* тощо. Наприклад: *Книжка лежить на столі. Малюнок був над столом.*

Вживання локальних дієслів нетипове для знахідного, оскільки, на думку Вихованця (1980:153–4), воно не пов'язується з динамічною валентністю *(стояти по груди у воді).* Це ж можна сказати і про вживання локативних дієслів з родовим відмінком. Так, наприклад, вони можуть уживатися з прийменником *в(у)* при вказуванні на особу, з якою існують якісь взаємини. Семантичні відтінки таких конструкцій будуть залежати від лексичного значення керуючих дієслів *(бути в когось, перебувати в когось).*

Розглядаючи лексичне значення прийменника, відмічалося, що інколи прийменники втрачають його, стаючи дієслівним післяслівником. Виноградов (700) відмічав, що у цьому випадку вони стають простими

граматичними знаками об'єктних відношень, виконуючи функцію показників того чи іншого відмінка. Згідно з Виноградовим, такий перехід прийменника на роль „післяіменника" або об'єктної морфеми при дієслові спостерігається у прийменників з абстрактними значеннями.

Процес нейтралізації лексичного значення прийменників проходить у всіх вищерозглянутих відмінках. Звичайно це відбувається з логічними прийменниками тому, що саме для них характерно передавати абстрактні значення. Розглянемо кожний відмінок окремо.

З чотирьох розглянутих відмінків знахідний має найбільшу кількість логічних значень (91). Отже, нейтралізація лексичного значення прийменників при вживанні з певними дієсловами проявляється у ньому особливо яскраво.

Так, наприклад, для передачі інструментального значення з позначенням знарядь, за допомогою яких виконують дію, використовуються дієслова *дивитися, бачити, брати, загортати, кутати, грати, дзвонити, дудіти, сурмити, запинати* з прийменником *в(у)*; дієслова *позначати, виражати, знаходити, визначати. співвідносити, представляти* з прийменником *через*; дієслова *пізнавати, бачити, чути, замикати, застібати, прив'язувати*

з прийменником *на*; дієслова *купувати, міняти* і т.д. з прийменником *за*.

З прийменником *на* дієслова *погодитися, помиритися, приставати, поєднатися, зважитися, рішитися* передають значення згоди, готовності до чогось або примирення; дієслова *походити* та *скидатися* – подібність; дієслова *покладатися, звірятися, сподіватися* – об'єкт сподівань; дієслова *дивитися, придивлятися, вважати, чекати* – об'єкт зацікавленості, уваги, спостереження; дієслова *гніватися, сердитися, сваритися, скаржитися, ображатися, надіятися* – почуття та внутрішній стан.

Дієслова із значенням дотику *брати, хапати, обняти, тримати, торкати, братися, триматися* та прийменник *за* виражають об'єктні відношення. Дієслова типу *боротися, битися, змагатися, заступатися* з тим же прийменником вказують на предмет, ради якого щось відбувається.

Усі лексичні значення прийменника *про* логічні, тому йому притаманно передавати абстрактні значення. Хоча тут і не йде мова про втрату семантичного навантаження, як у випадку з вищенаведеними прийменниками, але слід відзначити, що використання цього прийменника асоціюється з певними дієсловами.

Переважно цей прийменник передає об'єктні відношення. Це відображається у його сполученні з

дієсловами думання *(думати, міркувати, мислити)*, мовлення *(говорити, розповідати, казати, шептати, зауважувати, кричати)*, пізнання *(читати, писати, питати)*, повідомлення *(повідомляти, сповідати, доповідати)*, емоційного стану *(мріяти, марити)*, піклування *(дбати, турбуватися, піклуватися, клопотатися)*.

У випадку родового відмінка перетворення прийменника *від* у дієслівний післяслівник проходить з дієсловами *відступатися, відмовлятися, відмахуватися, відрікатися, відчепитися, рятувати(ся), ухиляти(ся)*; прийменника *до* з дієсловами *свататися, прискіп(ув)атися, призвичаюватися, звикати, прислухатися, байдужіти*; прийменника *з* з дієсловами *глузувати, кепкувати, насміхатися, сміятися, дивуватся, милуватися, радіти*. Прийменник *з* може також передавати інструментальне значення з дієсловами *стріляти, пити, їсти, грати*, наприклад: *стріляти з рушниці*.

Використання дієслів *просити, брати, вимагати, позичати* з прийменником *в(у)* та родовим відмінком вказує на особу, від якої щось береться, вимагається *(просити у когось грошей)*. Дієслова *працювати, клопотати* з прийменником *біля* передають значення праці над чимось *(Йому треба попрацювати біля книжки)*.

Орудний відмінок дає цілий ряд прикладів

нейтралізації лексичного значення прийменників у сполученні з певними дієсловами. Так дієслова *кепкувати, глумитися, знущатися, командувати, верховодити* у сполученні з прийменником *над* передають значення зневаги, знущання та вказують на залежне становище об'єкта у відношенні до суб'єкта. То й же прийменник та дієслова *думати, міркувати, роздумувати, працювати, розмірковувати, сидіти* передають значення інтелектуальної діяльності, а *над* та дієслова *панувати* та *царювати* – відношення підлеглості.

Дієслова *тужити, сумувати, скучати, плакати, побиватися, голосити, горювати, журитися, шкодувати, убиватися* та прийменник *за* вказують на сумування через чиюсь відсутність. Перетворення у дієслівний післяслівник проходить також у прийменника *перед* з дієсловами *вибачатися, виправдовуватися, перепрошуватися, пробачатися, завинити, вислужуватися* та у прийменника *з* дієсловами одруження *женитися, одружитися, побратися, поєднатися, заручитися, засвататися, повінчатися.*

Із прийменників місцевого відмінка, які нейтралізують своє лексичне значення у поєднанні з дієсловами, хочеться насамперед виділити прийменник *на*, який передає цілий ряд абстрактних значень у дієслівних конструкціях. Він поєднується з дієсловами

одруження *женитися, одружуватися;* з дієсловами *зосередитися, знатися, розумітися, грунтуватися* з позначенням об'єкта уваги, дослідження та спостереження. Також він може вживатися при дієсловах переміщення з метою позначення транспортних засобів *(летіти на літаку, кататися на машині)* та при дієсловах фізичної дії для позначення різних знарядь, за допомогою яких відбувається дія *(смажити на сковороді, терти на терці).*

Як і прийменник *на, в(у)* у поєднанні з дієсловами руху вказує на засіб переміщення *(їхати в автобусі)* та вживається з дієсловами типу *знатися, розумітися.* Лексичне значення *в(у)* нейтралізується також у сполученні з дієсловами *впевнюватися, помилятися, сумніватися, кохатися, зневірюватися, переконуватися, признаватися*

Втрата лексичного значення прийменника *по* проходить у сполученні з дієсловами тужіння *плакати, ридати, сумувати, убиватися.* Тут передається значення суму за відсутністю об'єкта.

РОЗДІЛ 6: ВИСНОВКИ

В українській мові існує декілька класифікацій прийменників за різними параметрами. Найбільше розбіжностей серед граматистів виявилося в поділі прийменників за походженням, тобто спроба поділити їх на первинні та вторинні.

Дана праця запропонувала власну класифікацію прийменників за походженням. Відносячи до первинних прийменників ті, що являють собою семантично неподільні одиниці і які не утворені з якоїсь частини мови, первинними були названі такі прийменники: *без, біля, в(у), від, для, до, з, за, крізь, крім, між, на, над, о(об), перед, під, після, по, при, про, ради, серед, через* та деякі інші. Усі вищеназвані прийменники були розглянуті стосовно їх вживання з родовим, знахідним, орудним та місцевим відмінками.

Оскільки до вторинних прийменників були віднесені такі, які походять з якоїсь частини мови або утворилися за рахунок сполучення первинних, дана праця отримала чотири категорії вторинних прийменників: ті, що походять від первинних (їм була дана назва відпервинних); це прийменники типу *з–за, понад, а–під;* відіменні *(край),* відприслівникові *(близько)* та віддієслівні *(завдяки).*

При розгляді віддієслівних прийменників була помічена тенденція відносити до їх категорії *виключаючи*. Шляхом порівняння *виключаючи* з іншими дієприслівниками щодо морфологічних та синтаксичних ознак, дана праця поставила під сумнів розгляд *виключаючи* як прийменника, відносячи його до дієприслівників.

При розгляді класифікації прийменників за лексичним значенням перевага була надана класифікації Вихованця (1980), який розділив їх на три групи – просторові, часові та логічні. Ця класифікація дає можливість звузити дослідження прийменників за трьома основними напрямами, а також умовно ділить значення прийменників на конкретні (просторові та часові) і абстрактні (логічні).

Такий поділ полегшив проведене дослідження і наявніше показав вплив конкретних значень на абстрактні. Також він дав змогу отримати чисельні пропорції значень первинних прийменників чотирьох розглянутих відмінків на основі „Словника української мови" і організувати їх у таблиці. У цьому дана праця вбачає свій власний внесок у питання дослідження прийменникових значень та у можливе використання отриманих даних з педагогічною метою.

Дана праця детально розглянула лексичні значення прийменників у чотирьох відмінках – родовому,

знахідному, орудному та місцевому. Із первинних прийменників чотири – *в(у), з, за, між* – можуть уживатися з трьома відмінками, *з, за* та *між* – з орудним, родовим та знахідним, а *в(у)* – з родовим, знахідним та місцевим.

Як показало дослідження, не всі вони можуть передавати однакову кількість значень з кожним відмінком. Так тільки прийменник *між* не має значної різниці у числі значень кожного відмінка (знахідний – 3, родовий – 4, орудний – 6). Усі інші виявили цікаву тенденцію: якщо у знахідному відмінку вони передають значну кількість значень, родовий дасть невелике число значень, і навпаки. Наприклад, у знахідному відмінку прийменник *в(у)* має 28 значень, *за* – 20, а у родовому відповідно 4 та 1. У той же час прийменник *з*, маючи у знахідному відмінку тільки 3 значення, передає 21 значення у родовому.

З двома відмінками вживаються такі первинні прийменники: *над, під* і *перед* – з орудним та знахідним, а *на, по* та *о(об)* – зі знахідним та місцевим. Для цих прийменників характерно мати більш-менш однакову кількість лексичних значень з кожним відмінком за винятком *по*, який, передаючи 11 значень у знахідному, має 30 значень у місцевому.

Дослідження показало, що у тих прийменників, які

мають просторові значення, вони грають важливу роль, впливаючи на часові та логічні значення. Цікаво, що у прийменників кожного відмінка просторові значення становлять лише незначну частину в процентному та кількісному відношенні. Звичайно їх кількість змінюється в межах від одного до трьох. Винятком тут може служити прийменник *на*, який має 8 просторових значень у місцевому відмінку. Однак і тут виявляється закономірність, характерна для прийменників усіх відмінків – ці просторові значення становлять тільки третю частину значень *на* в місцевому відмінка (загальна кількість значень – 24).

Вплив просторових значень не має абсолютного характеру, оскільки не всі первинні прийменники мають просторові значення. Так прийменники *про, з* (знахідний відмінок), *для, ради, крім, без* передають тільки логічні значення, *за* (родовий відмінок) – тільки часові, а *о(об)* (місцевий відмінок) – часові та логічні.

З погляду просторових відношень чотири розглянуті відмінки можна було б умовно поділити на дві групи – статичні та динамічні, або місця та руху. До першої групи належать місцевий та орудний відмінки, які позначають обмежене місцеперебування. Відмінною рисою місцевого відмінка у порівнянні з орудним є те, що це відмінок контакту, у той час як орудний відмінок переважно передає дистантні відношення.

До другої групи належать родовий та знахідний відмінки. У випадку з родовим, прийменники цього відмінка можуть виражати як динамічне, так і статичне значення, але з перевагою динамічного. Що ж до знахідного, він передає тільки динамічні відношення. Прийменники обох відмінків можуть бути контактними та дистантними.

Первинні прийменники не завжди зберігають своє лексичне значення. При вживанні з певними дієсловами проходить нейтралізація їх семантичного навантаження, і вони перетворюються у дієслівний „післяслівник". В цьому випадку прийменники передають логічні значення. Серед прийменників, які входять у подібні дієслівні словосполучення, хотілося б виділити *в(у)* з родовим, знахідним та місцевим відмінками, *на* з місцевим та знахідним, *над* з орудним та знахідним, *по* з місцевим та знахідним, *за* з орудним та знахідним, *з* з родовим та орудним.

Прийменники також уживаються з дієсловами, зберігаючи своє лексичне значення. Звичайно це стосується просторових та часових функцій прийменника.

Дієслова руху вживаються в першу чергу з родовим та знахідним відмінками, а локативні – з місцевим та орудним. Дана праця назвала дієслова повторюваної та обмеженої дії дієсловами часткової динамічності. До них

були віднесені дієслова типу *ходити, носити, їздити*. Саме такі дієслова переважно вживаються з прийменниками відмінків місця – місцевого та орудного. Зі знахідним та родовим відмінками вжиток їх досить обмежений.

Оскільки дана праця розглянула значення тільки первинних прийменників, другим кроком на шляху даного дослідження був би розгляд значень вторинних прийменників. У цьому випадку, крім родового, знахідного, орудного та місцевого відмінків, розглянутим був би і давальний. Також прийменники були б розглянуті у інших словосполученнях, крім дієслівних, наприклад, іменникових, прикметникових тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

Антоненко-Давидович, Б. (1970). *Як ми говоримо.* Київ: Радянський письменник.

Богдан, М.М. (1977). „Субстантивні словосполучення із залежним компонентом „прийменник з + родовий відмінок" у сучасній українській літературній мові". *Українське мовознавство*, 5. Київ: Вища школа, ст. 35–41.

Виноградов, В.В. (1947). *Русский язык.* Москва, Ленинград: Учпедгиз.

Вихованець, І.Р. (1971). *Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові.* Київ: Наукова думка.

Вихованець, І.Р. (1980). *Прийменникова система української мови.* Київ: Наукова думка.

Вихованець, І.Р., Городенська, К.Г. та Гриценко, А.П. (1982). *Граматика української мови.* Київ: Радянська школа.

Вихованець, І.Р. (1987). *Система відмінків української мови.* Київ: Наукова думка.

Вишня, Л.І. (1976). „Біля столу – коло столу." *Культура слова*, 11. Київ: Наукова думка, ст. 70–74.

Горюшина, Г.Н. (1985). „Прийменникові конструкції із значенням часової наступності". *Культура слова*, 28. Київ: Наукова думка, ст. 59–63.

Железняк, М.Г. (1988). „Прийменники в говорі і в поезії". *Культура слова*, 35. Київ: Наукова думка, ст. 62–66.

Жовтобрюх, М.А. та Кулик, Б.М. (1959). *Курс сучасної української літературної мови, І частина*. Київ: Радянська школа.

Жовтобрюх, М.А. (1984). *Українська літературна мова*. Київ: Наукова думка.

Іваненко, З.І. (1967). *Прийменникові конструкції часу в сучасній українській мові (Посібник для студентів–філологів)*. Чернівці: Чернівецький державний університет.

Іваненко, З.І. (1976). „Іти по лікаря чи іти за лікарем". *Культура слова*, 11. Київ: Наукова думка, ст. 68–70.

Іваненко, З.І. (1981). *Система прийменникових конструкцій адвербіального значення*. Київ–Одеса: Вища школа.

Івченко, М.П. (1960). *Сучасна українська літературна мова*. Київ: Видавництво Київського університету.

Кобилянська, М.Ф. (1982). „Керування орудним відмінком в українській мові" (На матеріалі творів письменників першої половини і 60–70х років другої половини XIX століття). *Українське мовознавство*, 10. Київ: Вища школа, ст. 34–41.

Коваленко, Р.О. (1986). „Конструкції з прийменником для в об'єктному значенні". *Культура слова*, 31. Київ: Наукова думка, ст. 46–48.

Ковалів, П. (1946). *Граматика української мови*. Мюнхен.

Колодяжний, А.С. (1960). *Прийменник*. Харків: Видавництво Харківського університету.

Колодяжний, А.С. (1969). „Прийменник". *Сучасна українська літературна мова. 2, Морфологія*, Білодід, І.К.(ред.) Київ: Наукова думка, ст. 474–500.

Курило, О. (1960). *Уваги до сучасної української літературної мови*. Торонто: Нові дні.

Леонова, М.В. (1983). *Сучасна українська літературна мова, Морфологія*. Київ: Вища школа.

Литвин, Л.П. (1979). „Зверніть увагу на прийменник!" *Культура слова*, 17. Київ: Наукова думка, ст. 53–59.

Литвин, Л.П. (1980). „Варіантність прийменникових конструкцій „по + з" і „за + о". *Культура слова*, 18. Київ: Наукова думка, ст. 17–21.

Литвин, Л.П. (1986). „Говорити про...за...о(об)... чи відносно?". *Культура слова*, 31. Київ: Наукова думка, ст. 40–43.

Матвіяс, І.Г. (1962). *Курс сучасної української літературної мови. Морфологія.* Київ: Радянська школа.

Петік, В.Г. (1975). *Сучасна українська літературна мова.* Київ: Вища школа.

Русанівський, В.М., Пилинський, М.М. та Єрмоленко, С.Я. (1985). *Українська мова.* Київ: Радянська школа.

Синявський, Олекса. (1941). *Норми української літературної мови.* Львів: Українське видавництво.

Сімович, Василь. (1919). *Граматика української мови.* Київ–Ляйпціг: Українська накладня.

Словник української мови. (1970–80). Київ: Наукова думка.

Фурдуй, М.І. (1980). „Словосполучення з прийменником під в українській літературній мові" (До питання синтаксичної синонімії). *Українське мовознавство*, 8. Київ: Вища школа, ст. 81–87.

Шерех, Юрій. (1951). *Нарис сучасної української літературної мови.* Мюнхен: Молоде життя.

Ющук, І.П. (1980). *Українська мова.* Київ: Вища школа.

Ятель, Г.П. (1981). „Прийменник". *Порівняльні дослідження з граматики англійської, української, російської мов.* Київ: Наукова думка, ст. 249–260.

ДОДАТОК

ТАБЛИЦЯ 1

Значення прийменників місцевого відмінка

по – 30
на – 24
у(в) – 17
при – 15
о(об) – 6

по: просторові – 3, об'єктні – 2, об'єктно–обставинні – 1, часові – 6, означально–обставинні – 9, відношення кількості, міри, ступеня – 7, мети – 1, причини – 1.

на: просторові – 8, часові – 1, обставинні – 7, об'єктні – 4, означальні – 2, кількісно–означальні – 2.

у(в): просторові – 2, об'єктні – 7, часові – 1, кількісні – 3, означально–обставинні – 4.

при: просторові – 4, часові – 2, об'єктні – 2, обставинні – 4, означальні – 1, умовні – 1, допустові – 1.

о(об): часові – 3, об'єктні – 2, означальні та кількісно–означальні – 1.

ТАБЛИЦЯ 2

Значення прийменників орудного відмінка

за – 16
з – 14
під – 9
перед – 9
між – 6
над – 4

за: просторові – 2, часові – 2, причинові – 1, обставинні – 2, мети – 1, об'єктні – 7, означальні – 1.

з: просторові – 1, часові – 1, обставинні – 3, мети – 1, кількісні – 1, об'єктні – 5, означальні – 2.

під: просторові – 3, обставинні – 2, означальні – 2, часові – 1, причини – 1.

перед: просторові – 4, об'єктні – 4, часові – 1.

між: просторові – 1, часові – 1, об'єктні – 3, означальні – 1.

над: просторові – 1, об'єктні – 1, часові – 1, кількісні – 1.

ТАБЛИЦЯ 3

Значення прийменників родового відмінка

з – 21	**між** – 4
від – 19	**ради** – 3
до – 19	**біля** – 2
серед – 6	**крім** – 2
після – 4	**за** – 1
в – 4	**без** – 1
для – 4	

з: просторові – 4, часові – 1, причини – 2, обставинні – 1, кількісні – 2, об'єктні – 10, означальні – 1.

від: просторові – 3, часові – 3, причини – 1, об'єктні – 9, кількісні – 1, способу дії – 1, порівняння – 1.

до: просторові – 3, часові – 2, кількісні – 2, об'єктні – 10, обставинні – 2.

серед: просторові – 2, об'єктно–обставинні – 2, часові – 2.

після: об'єктні – 1, часові – 1, кількісні – 1, просторові – 1.

в: просторові – 2, об'єктні – 2.

для: об'єктні – 2, мети – 1, причини – 1.

між: просторові – 1, часові – 1, об'єктні – 1, означально–обставинні – 1.

ради: мети – 1, об'єктні – 1, причини – 1.

біля: просторові – 1, кількісні – 1.

крім: об'єктні – 2.

за: часові – 1.

без: об'єктні – 1.

ТАБЛИЦЯ 4

Значення прийменників знахідного відмінка

у(в) – 28	**перед** – 5
на – 21	**про** – 5
за – 20	**з** – 3
під – 13	**над** – 3
по – 11	**між** – 3
о(об) – 6	**крізь** – 2
через – 6	

у(в): просторові – 3, об'єктні – 12, часові – 3, кількісні – 2, означально–обставинні – 8.

на: просторові – 2, часові – 1, обставинні – 4, мети – 1, причини – 1, об'єктні – 8, означальні – 2, кількісно–означальні – 2.

за: просторові – 1, часові – 3, причини – 1, обставинні – 1, мети – 1, кількісні – 2, об'єктні – 9, означальні 2.

під: просторові – 3, обставинні – 2, означальні – 1, часові – 2, кількісні – 2, причини – 1, мети – 1, об'єктні – 1.

по: просторові – 2, об'єктні – 1, означально–об'єктні – 2, кількісні – 5, часові – 1.

о(об): просторові – 2, об'єктні – 2, кількісні – 2.

через – просторові – 3, об'єктні – 1, причини – 1, часові – 1.

перед: просторові – 3, об'єктні – 2.

про: об'єктні – 2, мети – 1, причини – 1, обставинні – 1.

з: кількісні – 2, означальні – 1.

над: просторові – 1, часові – 1, кількісні – 1.

між: просторові – 1, об'єктні – 2.

крізь: просторові – 1, часові – 1.

ТАБЛИЦЯ 5

Значення прийменників за поділом на просторові(п), часові (ч) та логічні (л)

Місцевий відмінок

по (30): п– 3, ч – 6, л – 21.
на (24): п– 8, ч – 1, л – 15.
у(в) (17): п – 2, ч – 1, л – 14.
при (15): п– 4, ч – 2, л – 9.
о(об) (6): ч– 3, л– 3.

Орудний відмінок

за (16): п– 2, ч – 2, л – 12.
з (14): п – 1, ч – 1, л – 12.
під (9): п– 3, ч– 1, л – 5.
перед (9): п– 4, ч – 1, л – 4.
між (6): п – 1, ч – 1, л – 4.
над (4): п – 1, ч – 1, л – 2.

Родовий відмінок

з (21): п – 4, ч – 1, л – 16.
від (19): п – 3, ч – 3, л – 13.
до (19): п – 3, ч – 2, л – 14.
серед (6): п – 2, ч – 2, л – 2.
після (4): п – 1, ч – 1, л – 2.
у(в) (4): п – 2, л – 2.
для (4): л – 4.
між (4): п – 1, ч – 1, л – 2.
ради (3): л – 3.
біля (2): п – 1, л – 1.
крім (2): л – 2.
за (1): ч – 1.
без (1): л – 1.

Знахідний відмінок

у(в) (28): п – 3, ч – 3, л – 22.
на (21): п – 2, ч – 1, л – 18.
за (20): п – 1, ч – 3, л – 16.
під (13): п – 3, ч – 2, л – 8.
по (11): п – 2, ч – 1, л – 8.
о(об) (6): п – 2, л – 4.
через (6): п – 3, ч – 1, л – 2.
перед (5): п – 3, л – 2.
про (5): л – 5.
з (3): л – 3.
над (3): п – 1, ч – 1, л – 1.
між (3): п – 1, л – 2.
крізь (2): п – 1, ч – 1.

ТАБЛИЦЯ 6

Прийменники, які вживаються з трьома відмінками, та кількість значень, які вони передають з кожним

1. **у(в)** – З (28), Р (4), М (17)
2. **між** – З (3), Р (4), О (6).
3. **за** – З (20), Р (1), О (16).
4. **з** – З (3), Р (21), О (14).

Прийменники, які вживаються з двома відмінками, та кількість значень, які вони передають з кожним

1. **на** – З (21), М (24).
2. **над** – З (3), О (4).
3. **під** – З (13), О (9).
4. **перед** – З (5), О (9).
5. **по** – З (11), М (30).
6. **о(об)** – З (6), М (6)

ТАБЛИЦЯ 7

Прийменники	Перед двома або більше приголосними	Між приголосними	Перед голосною	На початку речення	Стилістичний вжиток
в	уві, во	у		у	
від					од
з	зі, зо, ізо			із	
між					межи
над	наді, надо				наді, надо
під	піді, підо				піді, підо
о			об		

* Примітка: Вищеподана таблиця подала тенденції вжитку прийменників, оскільки серед граматистів не має чітко визначених правил використання наведених форм.